

Η Ιστορική Κοινωνιολογία του Michael Mann

Ο τόμος αυτός περιλαμβάνει μερικά από τα σημαντικότερα δοκίμια του Michael Mann, ενός από τους πιο σημαίνοντες ιστορικο-κοινωνικούς ερευνητές των καιρών μας, που το έργο του έχει επηρεάσει όχι μόνον το εν λόγω γνωστικό αντικείμενο, αλλά και τους ευρύτερους τομείς των διεθνών σχέσεων, της πολιτικής επιστήμης, της ιστορικής έρευνας, και της θεωρίας της γνώσης. Ως εκ τούτου, οι συντελεστές αυτής της μεταφραστικής προσπάθειας πιστεύουν ότι το έργο *Κράτη, Πόλεμος, και Καπιταλισμός* αποτελεί, για το Ελληνικό αναγνωστικό κοινό, μια έξοχη «εισαγωγή» στο πεδίο της νέας Ιστορικής Κοινωνιολογίας. Όμως για να κατανοήσουμε καλύτερα την φιλοσοφία που διαποτίζει το έργο του, αναγκαία είναι η αναφορά στην ανάπτυξη και εξέλιξη της ιστορικής κοινωνιολογίας.

Η Τροχιά της Ιστορικής Κοινωνιολογίας

Δεν θα αποτελούσε υπερβολή να δηλώσουμε ότι η επιστημονική έρευνα της κοινωνίας, η «κοινωνιολογία», από τις απαρχές της τον 18^ο αιώνα, μέχρι και τον Α' Π.Π. τουλάχιστον, θεωρούσε την κατανόηση του παρελθόντος ως αναγκαίο στοιχείο της ανάλυσης του ευρέος περιγράμματος της τωρινής κοινωνικής μας κατάστασης. Ο Adam Smith, ο Rousseau, ο Comte, ο Durkheim, ο Marx, ο Spenser, και ο Weber, όπως και πολλοί άλλοι, ήταν πεπεισμένοι ότι για να απαντήσουν στα επί μέρους ερωτήματα που έθεταν, έπρεπε να ανατρέξουν στο παρελθόν, να αναζητήσουν τις απαρχές του φαινομένου που τους απασχολούσε, απομονώνοντας κάποιο βασικό, κατ' αυτούς, χαρακτηριστικό της κοινωνίας, και εξετάζοντας την διαχρονική του πορεία. Από αυτή την μέθοδο προέκυψαν σχεδόν όλα τα κεντρικά ζητήματα της σύγχρονης κοινωνικής έρευνας: ο ευρύτερος γραφειοκρατικός ορθολογισμός της κοινωνίας, η διαλεκτική της καταπίεσης, το κοινωνικό συμβόλαιο, η κοινωνική συνοχή, ο χαρακτήρας της βιομηχανικής και της ανοικτή κοινωνίας, αποτελούν πνευματικά τέκνα της ιστορικής και συγκριτικής ματιάς των πρωτοπόρων. Αυτή η έντονη ιστορική ματιά, ανακόπηκε κάπου μεταξύ του Α' και του Β' ΠΠ, καθώς η κοινωνιολογία επαναπροσανατολίσθηκε στην έρευνα και ανάλυση των «κοινωνιών», δηλαδή των ειρηνικών ασχολιών του σύγχρονου κόσμου αφήνοντας τις παραδοσιακές «κοινότητες» στους ανθρωπολόγους, και τα υπερ-κρατικά φαινόμενα στην Επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων.

Ο σημαντικότερος λόγος για την συρρίκνωση της Ιστορικής Κοινωνιολογίας, αλλά και του απαυγάσμά της, του ιστορικισμού, στάθηκε ο φόβος ότι η εν λόγω εντύπωση είναι *επικίνδυνη*. Ο Raymond Aron, ο Isaac Berlin, και ο Karl Popper, ανάμεσα σε άλλους, καταφέρθηκαν με πάθος ενάντια στον κρίκο που, όπως πίστευαν, συνδέει τους «ιστορικούς νόμους» με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Ο ιστορικισμός, και γενικότερα η φιλοσοφία της ιστορίας, με την τάση της να αναζητά διαχρονικά «υποδείγματα» ή «λογικές κοινωνικές ανάπτυξης» μέσα στο χρόνο, ακόμη και νομοτελειακής φύσης, όπου η κοινωνία βαδίζει προς κάποια συγκεκριμένη μορφή από την οποία κανένα άτομο δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί, και στην οποία κανένας δεν μπορεί να αντισταθεί, προσφέρει ένα επιστημονικό προσωπείο σε ιδεολογίες καταπιεστικές. Κατά τους επικριτές της φιλοσοφικής ιστορίας, η υποβάθμιση της ατομικής δράσης προς όφελος της ιστορικής νομοτέλειας, καθώς και η «φυσιοκρατική πλάνη» (naturalist fallacy) στην οποία συχνά επιπίπτουν οι ιστορικοί

φιλόσοφοι, δηλαδή στην αποδοχή της νομοτελειακής βίας εις βάρος της ηθικής αυτοτέλειας, ανοίγουν τον δρόμο στον ολοκληρωτισμό και την καταπίεση.

Πέρα βέβαια από την επικινδυνότητα που περιβάλλει το εγχείρημα, προέκυψαν και άλλες, περισσότερο επιστημονικές απόψεις για την ματαιότητα της ιστορικής κοινωνιολογίας: Η πολυπλοκότητα της κοινωνικής εξέλιξης, το απρόβλεπτο της κοινωνικής δράσης, η ανθρώπινη αναστοχαστικότητα, και η ανικανότητά μας να προσδώσουμε, με αντικειμενικό τρόπο, την βαρύτητα που αναλογεί σε κάθε ένα ιστορικό φαινόμενο ή γεγονός, θεωρήθηκαν ικανοί λόγοι για τα καταστήσουν την ιστορικο-κοινωνιολογική έρευνα ένα ταυτολογικό παιχνίδι χωρίς επιστημονικούς κανόνες.

Όμως η έντονη ηθική αποδοκιμασία της ιστορικής ανάγνωσης της κοινωνίας ανήκει πλέον στο παρελθόν. Σίγουρα ο χρόνος που μας χωρίζει από τον αιματοβαμμένο Β' ΠΠ έχει αποφορτίσει τα πάθη προσφέροντας μια σημαντική ψυχολογική άνεση τόσο στον ερευνητή όσο και στον αναγνώστη, και η εξαφάνιση των ολοκληρωτικών καθεστώτων έχει εξαλείψει τον φόβο ανήθικων σχέσεων ανάμεσα στην κοινωνική επιστήμη και διάφορα πολιτικά τέρατα. Υπάρχουν βέβαια πιο βαθιοί, επιστημονικοί λόγοι που όχι μόνον επιτρέπουν, αλλά υπαγορεύουν την επιστροφή της Ιστορικής Κοινωνιολογίας. Πρώτον, όσο και αν η ιστορία δίνει την εντύπωση ενός χάους, και η κατανόησή του ιστορικού γίνεσθαι μια σαθρή ενασχόληση, με την δικαιολογία ότι τα πάντα μπορούν με λίγη φαντασία να συσχετισθούν με τα πάντα, κάποια «πρότυπα» κοινωνικής εξέλιξης δεν είναι δυνατόν να απορριφθούν, όσο και αν αλλάξουμε τα ερμηνευτικά μας σχήματα. Μπορεί να τονίσουμε σε διαφορετικό βαθμό μάχες, ανακαλύψεις, κοινωνικές μεταμορφώσεις, ή ιστορικές περιόδους, όμως η δημιουργία του έθνους-κράτους, ή άνοδος της Δύσης, για παράδειγμα, δεν είναι δυνατόν να αγνοηθούν – εκτός και εάν θεωρηθούν ότι αποτελούν φαινόμενα μεταφυσικά, που όμως δεν είναι. Το γεγονός ότι το κοινωνικό πλαίσιο και οι αλλαγές του λαμβάνουν χώρα μέσα στον ιστορικό χρόνο, ότι δηλαδή το χρονικό πλαίσιο και η χρονική αλλαγή ταυτίζονται με την ανθρώπινη κατάσταση, είναι ικανό όχι μόνο να επιβεβαιώσει την συνάφεια της ιστορίας και της κοινωνιολογίας, αλλά και να θεωρήσει προβλήματα που άπτονται της συνάφειας ιστορίας και κοινωνιολογίας ως, είτε ανούσια, είτε επιδεχόμενα λύσης. Δεύτερον, όπως τονίζει ο Hall (1985) είναι προτιμότερο να εφαρμόζουμε την φιλοσοφική ιστορία ανοιχτά, παρά στα κρυφά. Οι πολιτικές αποφάσεις, είτε σε εθνικό, είτε σε διεθνές επίπεδο, πάντοτε βασίζονται σε άρρητες αντιλήψεις της κοινωνικής μας κατάστασης. Η αντίληψη που έχουμε για την «παγκοσμιοποίηση», την «Δύση», το ξύπνημα της Κίνας, τον ρόλο των ΗΠΑ στο παρελθόν αλλά και σήμερα, το Μεσανατολικό, την παγκόσμια «περιφέρεια», την «σύγκρουση των πολιτισμών» ή «του τέλους της ιστορίας», αλλά και η αντίληψη που έχουμε για την Ελλάδα, εάν οι λόγοι της υπανάπτυξής της προέρχονται από ενδογενείς ή εξωγενείς παράγοντες, εάν είμαστε δημοκρατική ή ολιγαρχική, φιλελεύθερη ή αυταρχική, καπιταλιστική ή εξαρτώμενη οικονομία, καθορίζουν την πολιτική μας συμπεριφορά. Είτε το θέλουμε είτε όχι, η άποψη που ο καθένας μας έχει για τον κόσμο, βασίζεται σε ένα «μεγάλο αφήγημα» για την πορεία του κόσμου, για την τροχιά που ακολουθεί από κάπου στο παρελθόν μέχρι και σήμερα. Αντί λοιπόν να βασίζουμε τις αντιπαραθέσεις μας σε άρρητες παραδοχές, ας μιλήσουμε ανοιχτά για τους παράγοντες που επέδρασαν στην μορφοποίησή του κόσμου μας.

Σήμερα λοιπόν, εβδομήντα χρόνια μετά το «πρώτο κύμα», βρίσκεται σε πλήρη άνθιση το «δεύτερο κύμα» της ιστορικής κοινωνιολογίας. Βασιζόμενοι στα κλασσικά

κείμενα των Smith, Marx, Durkheim, και Weber, καθώς και των φιλοσοφικών αναζητήσεων των Hegel, Kant, και Herder, οι νέοι ιστορικοί κοινωνιολόγοι επαναφέρουν την «μεγάλη αφήγηση» στο προσκήνιο ως αντίδραση στην μεταπολεμική αποπνικτική επικέντρωση στο απτό, το καθημερινό, το χρονικά και τοπικά περιορισμένο, κοινωνικά οικείο, και κοινωνιολογικά υπερ-εξειδικευμένο, προσφέροντας μια εναλλακτική λύση στην κυριαρχία της ανιστορικής συμμετοχικής παρατήρησης, της άκριτης αρχειακής έρευνας, και της πίστης στην μοναδικότητα των ατόμων και των γεγονότων που επίσης χαρακτηρίζει την μεταπολεμική δεσπόζουσα τάση της κοινωνιολογίας.

Σε αυτό το «δεύτερο κύμα» μπορούμε να διακρίνουμε δύο φάσεις. Η πρώτη, που εμφανίζεται δειλά-δειλά αμέσως μετά τον Β' ΠΠ συγκροτείται με σκοπό να καταπολεμήσει τον ολοκληρωτισμό. Πολλοί συγγραφείς, κυρίως από τις ΗΠΑ, επιχείρησαν να αναβιώσουν την μεγάλης κλίμακας, διαχρονική σύγκριση ως μέσο συσχέτισης των στρατηγικών των ελίτ με τις πολιτικές δομές. Η δομο-λειτουργική κοινωνιολογία του Talcott Parsons, για παράδειγμα, αποτέλεσε μια προσπάθεια ερμηνείας της κοινωνικής αλλαγής και του αξιακού προσανατολισμού της Αμερικανικής πολιτικής ηγεσίας μέσα από μια διαδικασία συνεχώς αυξανόμενης διαφοροποίησης. Κατά τον Parsons, καθώς ο Βεμπεριανός ορθολογισμός εξελίσσεται, οι κοινωνίες τείνουν να βελτιώνουν την ικανότητα ενσωμάτωσης των μελών τους, και ως εκ τούτου να επιβιώνουν. Σε αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο, η ιστορική-κοινωνιολογική ανάλυση έχει ως στόχο την συστηματική αναγνώριση της προέλευσης των κοινωνικών αλλαγών μέσα σε κάθε κοινωνικό σύστημα, γεγονός που της επιτρέπει να μετατραπεί από περιγραφική σε αιτιολογική επιστήμη.

Η ιστορική αιτιότητα βρίσκεται στην ρίζα και της δεύτερης φάσης αυτού του δεύτερου κύματος, αν και αρκετά διαφορετικούς λόγους. Η Αμερική του Parsons, την δεκαετία του 1950, είναι ειρηνική και ευχαριστημένη με τον εαυτό της, αισιόδοξη για το μέλλον της, και γενναιόδωρη με τον κόσμο για τον οποίο αποτελεί σημείο αναφοράς, σύγκρισης, και παράδειγμα προς μίμηση. Οι ΗΠΑ, για την πλειονότητα του Δυτικού και του Τρίτου Κόσμου την δεκαετία του 1950 αποτελούν το απόγειο της προόδου, της επιστήμης και της προσωπικής ελευθερίας. Όμως την δεκαετία του 1960, όλα αυτά τα επιτεύγματα αμφισβητούνται κάτω από την πίεση του αντιπολεμικού, του γυναικείου, του οικολογικού, και του κινήματος πολιτικής ισότητας. Η νεωτερικότητα φάνηκε να μην κατέχει όλες τις λύσεις, και η κοινωνική ενσωμάτωση μέσω της κοινωνικής εξειδίκευσης φάνταζε ψεύτικη και επιφανειακή. Αντίθετα, για πολλούς κοινωνιολόγους, η κοινωνική αλλαγή έδινε την εντύπωση ενός αποτελέσματος που προέρχεται όχι από το ίδιο το σύστημα, αλλά από εξωτερικούς παράγοντες που είναι δυνατόν να απομονωθούν μέσω μεγάλης κλίμακας συγχρονικών συγκρίσεων.

Έτσι, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και μετά μπορούμε να διακρίνουμε το πέρασμα από συμβατές εφαρμογές τακτοποιημένων θεωριών σε μια έντονη αλληλεπίδραση, όσμωση, καμιά φορά και σύμφυση, νεο-μαρξιστικών και νεο-βεμπεριανών ιδεών. Ιδιαίτερα αγαπημένο θέμα κατέστη η επανάσταση και οι αιτίες που την προκαλούν. Ερευνητές όπως ο Barrington Moore, ο Arthur Stinchcombe, ο Jeffrey Paige, και η Theda Skocpol διεύρυναν το πεδίο της οικονομικής αιτιότητας πέρα από την στενή Μαρξιστική «πάλη των τάξεων» σε θέματα που σχετίζονται με τον αγροτικό (προ-βιομηχανικό) καπιταλισμό, το κράτος και την δημοσιονομική πολιτική, τον πόλεμο και τις πολιτικές ελίτ. Μαρξιστές ερευνητές όπως ο Wallerstein,

και ο Frank, εγκατέλειψαν το ανεπτυγμένο, Δυτικό κράτος, ως μονάδα ανάλυσης του καπιταλιστικού συστήματος, και ξανοίχτηκαν στο παγκόσμιο χώρο για να αναλύσουν το καπιταλιστικό σύστημα στην διαχρονική ολότητά του. Άλλοι ερευνητές όπως ο Chase-Dunn και ο Hall εφάρμοσαν την λογική του παγκόσμιου συστήματος σε προ-καπιταλιστικές, προ-νεωτερικές εποχές. Η ιστορική μακρο-κοινωνιολογία, βασιζόμενη στην πρόσφατη συσσώρευση ιστορικών δεδομένων, και όχι μόνον από τη Δύση, υπέστη μια βαθειά αλλαγή στον τρόπο αντίληψης του κοινωνικού γεγονότος που την απομάκρυναν από την απομονωμένη τοποφυλή της δομο-λειτουργικής ανθρωπολογίας, τον απομονωμένο πολιτισμό της εποχής του Spengler, ή το εξίσου απομονωμένο έθνος-κράτος του Parsons. Η νέα ιστορική κοινωνιολογία υποστήριζε ότι ακόμη και εάν θέλουμε να ερμηνεύσουμε τέτοιες μονάδες, πρέπει να αναφερθούμε και να αναλύσουμε τι συμβαίνει έξω από αυτές. Η παγκόσμια αντίληψη αποδείχθηκε θεωρητικά πιο στιβαρή, καθώς η αδιαφορία για το εξωτερικό πλαίσιο οδηγεί στην άγνοια των πιο σημαντικών αιτιών της μεταλλαγής των κοινωνικών δομών.

Μια δεύτερη σημαντική εξέλιξη, παράλληλη με αυτή της ιστορικής μακρο-κοινωνιολογίας, έλαβε την ίδια εποχή χώρα στον χώρο των γεωπολιτικών σπουδών. Η γεωπολιτική είχε γνωρίσει και αυτή μια περίοδο έντονης δυσφήμισης, παρόμοια με αυτήν της φιλοσοφικής ιστορίας, και για παρόμοιους λόγους. Ο Mackinder στην Βρετανία, ο Mahan στις ΗΠΑ, ο Ratzel και ο Haushofer στην Γερμανία ήταν ερωτευμένοι με τον πόλεμο και με καθετί που σχετίζεται με την παγκόσμια κυριαρχία, ιδιαίτερα αν ασκούταν από την χώρα τους. Η ανυποληψία που χαρακτήρισε την γεωπολιτική την από-αποικιακή περίοδο της δεκαετίας του 1950 ήταν πέρα για πέρα δικαιολογημένη. Όμως, και πάλι, την επόμενη δεκαετία, φάνηκε καθαρά ότι μια παγκόσμια αντίληψη του ανθρώπου είχε ανάγκη από μια παγκόσμια αντίληψη της εξουσίας, δηλαδή από την γεωπολιτική. Ευτυχώς, η παλιά σύγχυση ανάμεσα στις καθαυτές γεωπολιτικές διαδικασίες και την υποστήριξη πολεμικών εξοπλισμών άνηκε στο παρελθόν. Οι μεταπολεμικές γεωπολιτικές αναλύσεις αποστασιοποιήθηκαν από κατακτητικές φαντασιώσεις και επικεντρώθηκαν σε θέματα όπως οι λόγοι που οδηγούν στην εξάπλωση ή την συρρίκνωση ενός κράτους, το κόστος και τα μειονεκτήματα της εξάπλωσης, την αλληλοεπίδραση κράτους και κοινωνίας, κ.ο.κ. Η εξιστόρηση των παγκόσμιων πολιτισμών αλλά και της κοινωνικής οργάνωσης των εξοπλισμών από τον McNeill (1963, 1982), η πολύτομη εργασία του Needham για τον Κινεζικό πολιτισμό και την τεχνολογία (1954 έως σήμερα), η ανάλυση του Ισλαμικού πολιτισμού από τον Hodgson (1974), και η σειρά των παγκόσμιων χαρτών από τον McEvedy (1961-1982) αποτελούν ορόσημα αυτής της νέας προοπτικής.

Η πρώτη μεταπολεμική ανάπτυξη της γεωπολιτικής σύντομα ακολουθήθηκε από μια πιο μεστή και στιβαρή δεύτερη περίοδο με σημείο αναφοράς την δεκαετία του 1980. Τότε διαμορφώθηκε μια αναλυτική γεωπολιτική θεωρία. Ο Stinchcombe, ο Boulding, ο Modelsky, και ο Paul Kennedy, ανάμεσα σε άλλους, ανέπτυξαν ένα ολοκληρωμένο σύνολο γεωπολιτικών αρχών. Αποτελούνται από ένα σύνολο αιτιών που αφορούν την δυναμική των οικονομικών και υλικών πόρων που σχετίζονται με τα ανταγωνιζόμενα κράτη, την γεωγραφική διαμόρφωση των συνόρων και των συνοριακών κινδύνων, και το κόστος της επιμελητείας σε σχέση με την απόσταση του επιχειρησιακού κέντρου από το πεδίο των πολεμικών επιχειρήσεων. Η γεωπολιτική άρχισε να λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις κοινωνικές διαδικασίες και δομές που προσδίδουν, ή αφαιρούν, δυναμική από ένα κράτος. Σε αντίθεση με την προπολεμική σχολή, η

τωρινή γεωπολιτική είναι πολυδιάστατη. Δεν υπάρχει ένας και μοναδικός λόγος κρατικής επέκτασης ή συρρίκνωσης, αλλά ένας συνδυασμός διαδικασιών που παράγουν δυνητικά μια μεγάλη γκάμα αποτελεσμάτων. Και παρόλο που ακόμη και σήμερα υπάρχει μια τάση της επικέντρωσης του ενδιαφέροντος στην μοίρα των υπερδυνάμεων, η γεωπολιτική εφαρμόζεται αναλυτικά όχι μόνον σε ιδιαίτερα κράτη, αλλά σε ολόκληρες περιφέρειες και ομάδες κρατών, μικρών και μεγάλων. Καθώς ο πόλεμος και η ειρήνη αποτελούν τα αναλυτικά τμήματα της ίδιας ερώτησης, η γεωπολιτική υπαινίσσεται μια συνολική θεωρία πολέμου και ειρήνης.

Η όσμωση της παγκόσμιας ματιάς της μεταπολεμικής ιστορικής μακρο-κοινωνιολογίας με την «κοινωνιολογικοποιημένη» γεωπολιτική ήταν αναπόφευκτη. Σε τελική ανάλυση, και οι δύο σχολές ασχολούνται με την δυναμική οργανωμένων κοινωνικών ομάδων και εκφάνσεων της εξουσίας τους σε παγκόσμια κλίμακα. Για παράδειγμα, ερμηνεύοντας την πρωτοκαθεδρία του έθνους-κράτους στο παγκόσμιο σύστημα, ο Tilly (1975) σκιαγραφεί μια σειρά αιτιατών κοινοτυπιών που επικρατούσαν στην Ευρώπη του 16^{ου} αιώνα. Από αυτές, η προετοιμασία για πόλεμο αποτελεί τον πιο σημαντικό ειδοποιό παράγοντα ερμηνείας του Ευρωπαϊκού μοντέλου κρατών, και τελικά, και του διεθνούς πολιτικού συστήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Tilly συνδέει το υπο-εθνικό επίπεδο ομοιογενοποίησης της συλλογικής σύγκρουσης, με την υπερ-εθνική οργάνωση των γεωπολιτικών επεκτατικών πολιτικών. Η συνύφανση της εσωτερικής, «κοινωνιακής», διαδικασίας ενσωμάτωσης με το γεωπολιτικό παιχνίδι υπερ-κοινωνικής επιβίωσης, αποτελεί παράδειγμα της νέας θεωρητικά αρτιότερης σχολής. Το τζίνι είχε βγει από το μπουκάλι του, και η (κρατική) «κοινωνία» έπαυσε να θεωρείται ως ο φυσικός και απώτατος χώρος της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Φθάνουμε λοιπόν στα μέσα της δεκαετίας του 1980 με την ιστορική μακρο-κοινωνιολογία να έχει ολοκληρώσει έναν κύκλο ενδοσκόπησης, επανεκτίμησης των στόχων της, και εξοπλισμένη με μια ανυπολόγιστη μάζα νέων πληροφοριών για το παρελθόν όλων των πολιτισμών, μεγάλων και μικρών. Αυτό που έλειπε για να ολοκληρωθεί η ολική επαναφορά της, ήταν μια νέα «φιλοσοφική ιστορία», μια συνολική επανεκτίμηση και αποτίμηση της παγκόσμιας κοινωνίας, αυτή την φορά αποφεύγοντας την «νομοθετική» ή «τελεολογική» ματιά, υπέρ μιας πιο πλουραλιστικής και ανοικτής «διαδικαστικής» ανάλυσης, ακριβώς έτσι όπως η νέα ιστορική κοινωνιολογία και γεωπολιτική αντιλαμβάνονται την αλληλεπίδραση των πολλών μεταβλητών που καθορίζουν το κοινωνικό γίγνεσθαι. Είναι η ώρα να γνωρίσουμε το έργο του Michael Mann.

Η Κοινωνιολογία του Michael Mann

Το έργο του Mann αποτελεί μια εντρύφηση στην συνολική ανθρώπινη κατάσταση. Βασιζόμενος στους κλασσικούς, πιστεύει ότι από την στιγμή που τα θεωρητικά κοινωνιολογικά σχήματα έχουν ως στόχο να ερμηνεύσουν, ή τουλάχιστον, να περιγράψουν την εμφάνιση και την ανάπτυξη των σύγχρονων κοινωνικών φαινομένων, η επιστήμη της κοινωνίας πρέπει να εδρεύει στην σπουδή των ιστορικών αλλαγών μεγάλης κλίμακας.

1. Θεωρητικό Υπόβαθρο και Μεθοδολογία

Σημείο αναφοράς του συνολικού έργου του Michael Mann αποτελεί η κατανόηση, η παρατήρηση, και η ανάλυση της εξουσίας, ως μέσον οργάνωσης των προσπαθειών, και επίτευξης των επί μέρους στόχων ατόμων και ομάδων. Ως νεο-βεμπεριανός, ορίζει την εξουσία ως την ικανότητά μας να επιδιώκουμε και να πραγματώνουμε τους στόχους μας με τον έλεγχο του περιβάλλοντός μας. Όμως όταν φθάσει να αναλύσει το περιεχόμενο της εξουσίας, απομακρύνεται από τον δάσκαλο αποδεχόμενος μια χρυσή τομή της Παρσόνιας, λειτουργιστικής, και της Μαρξιστικής, συγκρουσιακής, σκέψης: Η *κοινωνική* εξουσία εμπεριέχει δύο στοιχεία – την ικανότητά μας να ελέγξουμε το κοινωνικό μας περιβάλλον για προσωπικό μας όφελος (*επιμεριστική* εξουσία α-λα Μαρξ), και την ικανότητα μιας ομάδας να ελέγξει ομαδικά μια άλλη κοινωνική ομάδα ή το φυσικό περιβάλλον, ή και τα δύο μαζί (*συλλογική* εξουσία α-λα Πάρσονς). Τα δύο στοιχεία βρίσκονται σε μια διαλεκτική σχέση μια και κάθε ομαδική οργάνωση προς όφελος όλων, εμπεριέχει έναν ιεραρχικό καταμερισμό της εργασίας και ως εκ τούτου μια άνιση κατανομή ωφέλειας. Η εξουσία, τόσο ως ιστορικό φαινόμενο, αλλά και ως κανονιστική αρχή, ερμηνεύεται και κατανοείται ως μια στρατηγική προώθησης και εξυπηρέτησης ατομικών αναγκών και ωφελιμιστικών στόχων – έστω και αν κατάχρηση της εξουσίας αποτελεί τον ιστορικό κανόνα και όχι την εξαίρεση.

Η πρωτοτυπία του Mann όμως δεν περιορίζεται στην σύμφυση των δύο αντιθετικών θεωριών. Αντίθετα, και πολύ πιο σημαντικά, προεκτείνεται στην ιδεοτυπική ανάλυση της εξουσίας, ως δυαδικά ζεύγη που *επιβάλλουν* την λογική τους στην δράση των υποκειμένων. Ιδεοτυπικά πάντα, η εξουσία μπορεί να αναλυθεί ως εξής:

Εκτεταμένη και Εντατική εξουσία. Ο όρος «εκτεταμένη εξουσία» αναφέρεται στην ικανότητα οργάνωσης μεγάλου αριθμού ατόμων που απλώνονται σε μεγάλη έκταση ώστε να επιδοθούν σε μια ελάχιστη αλλά σταθερή συνεργασία. Ο όρος «εντατική εξουσία» αναφέρεται στην ικανότητα «σφικτής» οργάνωσης και διοίκησης ενός υψηλού βαθμού κινητοποίησης ή δέσμευσης των συμμετεχόντων. Έτσι, οι Αυτοκρατορίες αξιοποιούν εκτεταμένα οργανωτικά μοντέλα εξουσίας, ενώ οι πόλεις-κράτη εντατικά.

Αυταρχική και Διάχυτη εξουσία Αυταρχική είναι η εξουσία που επιβάλλεται από ομάδες ατόμων και θεσμικά όργανα σε τρίτους με σκοπό την συμμόρφωσή τους στις επιθυμίες του εξουσιαστικού κέντρου. Η διάχυτη εξουσία απλώνεται με ένα πιο αυθόρμητο, ασυνείδητο, και αποκεντρωμένο τρόπο (π.χ. δια μέσου ενός πληθυσμού), καταλήγοντας σε παρόμοιες κοινωνικές πρακτικές που αναπτύσσουν σχέσεις εξουσίας αλλά που δεν ελέγχονται από κάποιο συγκεκριμένο κέντρο.

Εάν συνδυάσουμε τα δύο δυαδικά ζεύγη καταλήγουμε σε τέσσερις ιδεατούς τύπους κοινωνικής οργάνωσης.

	Αυταρχική	Διάχυτη
Εντατική	Διοικητική Δομή του Στρατού	Μια γενική απεργία
Εκτεταμένη	Στρατοκρατική Αυτοκρατορία	Ανταλλαγές Αγοράς

Πώς όμως μας βοηθά η ιδεοτυπική ανάλυση της εξουσίας στην προσέγγιση ιστορικών αλλαγών μεγάλης κλίμακας; Εμπειριστής όπως είναι, απαντάει χρησιμοποιώντας ως σημείο εκκίνησης την ατομική δράση, την οποία χαρακτηρίζει ως «ανήσυχη, σκόπιμη, και ορθολογική» και που ως στόχο έχει την εξουσία του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος (1986: 4). Ως κοινωνικά όντα που είμαστε, το καλύτερο μέσον για να επιτύχουμε τους εξουσιαστικούς μας στόχους, είτε ως ομάδες κοινών συμφερόντων, είτε ως άτομα, είναι οι *οργανώσεις*, δηλαδή σύνολα κανόνων, ρόλων, και επαναλαμβανόμενων δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται για την επίτευξη κάποιου στόχου. Έχοντας αυτή την παρατήρηση κατά νου, ο Mann δηλώνει ότι: *Οι κοινωνίες αποτελούνται από πολλαπλά, μερικώς επικαλυπτόμενα, και διασταυρωμένα κοινωνικο-χωρικά δίκτυα εξουσίας*.¹ Η επιθυμία για κοινωνική εξουσία, δηλαδή εξουσία πάνω στην φύση και τους τρίτους υλοποιείται και επιβάλλεται μόνο μέσω τεσσάρων εναλλακτικών «δρόμων», μέσω τεσσάρων μορφών εξουσίας: Της Ιδεολογικής, της Οικονομικής, της Στρατιωτικής, και της Πολιτικής (ΙΟΣΠ). Αυτές μπορούν να αναλυθούν εν τάχει ως εξής:

Η Πολιτική εξουσία προέρχεται από την ωφελιμότητα του συγκεντρωτικού, θεσμοθετημένου, και χωροταξικού ελέγχου ενός πληθυσμού, δηλαδή, από την ωφελιμότητα της κρατικής εξουσίας. Είναι αναγκαστικά συγκεντρωτική και χωροκτητική.

Ιδεολογική εξουσία είναι αυτή που απορρέει από την εξουσία που κάποιος ασκεί στον τρόπο αντίληψης του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος. Η εξουσία αυτή ασκείται με τον έλεγχο πάνω: (1) Στο νόημα που δίνουμε σε φαινόμενα, πράξεις, καταστάσεις, κλπ. (2) Στις ηθικο-κανονιστικές νόρμες, δηλαδή στον καθορισμό της κοινωνικής συμπεριφοράς. (3) Στις αισθητικές/τελετουργικές πρακτικές.

Η Οικονομική εξουσία προέρχεται από την οργάνωση της απόσπασης, μεταβολής, διανομής, και κατανάλωσης φυσικών αντικειμένων. Οι ομάδες που δημιουργούνται γύρω από αυτή την διαδικασία ονομάζονται τάξεις. Οι έχοντες την ικανότητα ελέγχου της οικονομικής διαδικασίας κυριαρχούν πάνω στην συνολική οικονομική οργάνωση.

Η Στρατιωτική εξουσία προέρχεται από την ανάγκη της οργάνωσης της σωματικής άμυνας και της χρησιμότητας της επιθετικότητας. Η στρατιωτική οργάνωση είναι αναγκαστικά συγκεντρωτική-επιθετική.

Αυτές οι τέσσερες εξουσίες μπορούν να γίνουν κατανοητές είτε ως μερικώς επικαλυπτόμενα δίκτυα κοινωνικής διάδρασης, είτε ως θεσμοθετημένοι οργανισμοί που λειτουργούν ως μέσα για την επίτευξη συγκεκριμένων εξουσιαστικών στόχων. Η πρωτοτυπία των τεσσάρων εξουσιών δεν βρίσκεται τόσο στον αριθμό τους (δηλαδή στην απόρριψη του μονισμού), όσο στο ότι αντί να αποτελούν αφαιρετικά σχήματα, έχουν υλική υπόσταση, είναι τα δίκτυα στα οποία συμμετέχουν οι κοινωνικοί δρώντες. Αυτά τα δίκτυα έχουν «ανακύπτουσες» (emergent) ιδιότητες που τους προσφέρουν κάποια αιτιατή αυτονομία, χωρίς να ανάγονται σε «λογικές ανάπτυξης» (μία και είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους). Ο Mann δεν εστιάζει την προσοχή

¹ Το πλάνο αυτό, που βρίσκεται διάχυτο σε όλα τα δοκίμια αυτού του τόμου, βρήκε την καθαρή του μορφή το 1986 στον πρώτο τόμο του *Sources of Social Power*. Προκαταλαμβάνω λοιπόν τον αναγνώστη, αλλά και τον συγγραφέα, χρησιμοποιώντας το θεωρητικό σχήμα που συνέγραψε ο Mann ένα χρόνο μετά την συγγραφή και του πιο πρόσφατου δοκιμίου αυτού του τόμου! Όμως πιστεύω ότι η σαφήνεια που προσφέρει αυτή η καταγραφή, δικαιολογεί το πρωθύστερο του σχήματος, καθώς βοηθά τον αναγνώστη να κατανοήσει πολύ καλύτερα τις προθέσεις, το πλαίσιο, και τους στόχους του Michael Mann.

του στις πηγές εξουσίας που κατέχουν τα άτομα (σε αντίθεση με το εξουσιαστικό μοντέλο του Bourdieu), αλλά εξετάζει τις διαφορετικές ατραπούς που τα τέσσερα είδη εξουσίας επιβάλλουν στην ανθρώπινη δράση (σε αντίθεση με τα μαθηματικά μοντέλα της «δικτυακής κοινωνίας» του Castells). Η περιπτωσιακή προτεραιότητά τους δεν προέρχεται από την ανθρώπινη επιθυμία για ιδεολογική, οικονομική, στρατιωτική, ή πολιτική εξουσία, αλλά από τα ιδιαίτερα μέσα που κατέχουμε για να πραγματώσουμε τους στόχους μας. Τα προβλήματα, ή τα εμπόδια που συναντούμε στην εκπλήρωση των στόχων μας είναι αυτά της οργάνωσης, του ελέγχου, της λογιστικής υποστήριξης, και της επικοινωνίας. Είναι δηλαδή προβλήματα που σχετίζονται με την ικανότητα οργάνωσης και ελέγχου ανθρώπων, υλικών αντικειμένων, και γεωγραφικών περιοχών. Με άλλα λόγια, τα τέσσερα δίκτυα αποτελούν υλικά, εναλλακτικά, οργανωτικά μέσα κοινωνικού ελέγχου.

.....

Ο πραγματισμός και εμπειρισμός του Mann φανερώνονται στην σημασία που αποδίδει στα απτά, διαχειριστικά προβλήματα ή περιορισμούς που εμπεριέχονται σε αυτά τα δίκτυα, που σε συνδυασμό με την μορφή που λαμβάνει η εξουσία, καθορίζουν την ιστορική πορεία και εξέλιξή τους. Από την στιγμή που ορίζει τις ιδιότητες και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους ως «εξουσιαστικά» δίκτυα ο Mann αφήνει την ιστορία να μιλήσει με την δική της φωνή (δηλαδή την ιστοριογραφική καταγραφή), περιορίζοντας την δική του παρέμβαση στην ανάδειξή τους μέσα από το χάος της ιστορικής καταγραφής.

Η σχετική «ανοιχτοσύνη» του κάθε δικτύου προς τα υπόλοιπα, με την έννοια της οργανωτικής τους εξάπλωσης στα υπόλοιπα δίκτυα, εμπεριέχει τον μεθοδολογικό κίνδυνο της ανεργμάνισης και ταυτολογικής ιστοριογραφίας. Εάν κάθε ένα δίκτυο έχει την τάση εξάπλωσης στα υπόλοιπα, πώς γίνεται να ξεχωρίσουμε την ουσία ενός φαινομένου από συναφείς αλλά δευτερεύουσες εκφάνσεις του; Και πώς τεκμηριώνουμε αντικειμενικά την αιτιότητα των γεγονότων χωρίς να πέφτουμε στην παγίδα της αυθαίρετης και προκατειλημμένης συσχέτισης; Τα προβλήματα αυτά απαντώνται από τον Mann ως εξής: Πρώτον, οι αιτίες της εξέλιξης κάθε ιδιαίτερης πηγής εξουσίας, λόγω της σχετικής αυτονομίας της, κείνται στην πρότερη κατάσταση της ίδιας της πηγής. Εάν θέλουμε να ερμηνεύσουμε την βιομηχανική επανάσταση, θα πρέπει να ρίξουμε το βάρος μας πολύ περισσότερο στην ανάλυση των όψιμων αγροτικών οικονομιών από ότι στις θρησκευτικές αναταραχές, ή τις πολεμικές εξελίξεις της εποχής. Εάν θέλουμε να εξετάσουμε την άνοδο του νεωτερικού κράτους, θα πρέπει να διερευνήσουμε το πλέγμα των πολιτικών δικτύων παρά την εξέλιξη των καπιταλιστικών σχέσεων. Δεύτερον, όταν εκλεπτύνουμε την ερμηνεία μας προσμετρώντας την επίδραση και των υπόλοιπων πηγών εξουσίας, δεν θα πρέπει να αναφερόμαστε στα ουσιαστικά χαρακτηριστικά ή λειτουργίες τους. Αντίθετα, θα πρέπει να διερευνούμε περιφερειακές πλευρές τους που τυγχάνει να έχουν ιδιαίτερα σημαντικές (και συνήθως απρόβλεπτες) συνέπειες για την πηγή εξουσίας που εξετάζουμε. Για να ερμηνεύσουμε την άνοδο του νεωτερικού κράτους πρέπει να παρουσιάσουμε στο σχήμα μας τις οικονομικές σχέσεις εξουσίας, όμως επικεντρώνοντας την προσοχή μας όχι στις σχέσεις εκμετάλλευσης, αλλά σε ζητήματα που σχετίζονται με το κράτος, όπως η φορολογία και τα κρατικά έξοδα που αγγίζουν με διαφορετικό τρόπο τις οικονομικές τάξεις, και διαμορφώνουν την οικονομική υποδομή του κράτους. Όπως και για να απαντήσουμε στο ερώτημα γιατί ο καπιταλισμός του 20^{ου} αιώνα διαίρει τον κόσμο τόσο κατά έθνη όσο και κατά

τάξεις, θα πρέπει να επικεντρώσουμε την προσοχή μας όχι τόσο στους μεγάλους πολιτικούς αγώνες του 19^{ου} αιώνα, που ενέπλεκε ταξικά, θρησκευτικά, και περιφερειακά κινήματα, αλλά στις απρόβλεπτες συνέπειες της πίεσης του δεχόντουσαν να οργανωθούν σε επίπεδο ανάλογο του κράτους ώστε να προωθήσουν πιο αποτελεσματικά τα συλλογικά τους συμφέροντα.

Όσο για την μέθοδο επιλογής και προσέγγισης των ιστορικών περιπτώσεων, ο Mann υιοθετεί αυτό που θα ονομάζαμε «ανάλυση μεσαίου επιπέδου», δηλαδή μια εις βάθος ιστοριογραφική σύγκριση ενός μικρού αριθμού ομοειδών περιπτώσεων, μια μέθοδος που ισορροπεί ανάμεσα στην γενικευμένη συγκριτική μέθοδο, και την ανάλυση μιας κοινωνίας απομονωμένης από το περιβάλλον της. Μια τέτοια προσέγγιση κατορθώνει και να ελαχιστοποιήσει το πρόβλημα του μικρού αριθμού συγκρίσιμων περιπτώσεων, αλλά και να εστιάσει σε μια συγκεκριμένη περίπτωση χωρίς περιττές γενικεύσεις. Η εστίαση αυτή γίνεται παράλληλα με την περιορισμένη και επιλεκτική χρήση της συγκριτικής μεθόδου στα πλαίσια της «εντατικής μεθοδολογίας» του, δηλαδή της λεπτομερειακής, και παράλληλης εξιστόρησης λίγων περιπτώσεων. Καθώς η εμπειρική πραγματικότητα δεν εμπεριέχει αρκετές αυτόνομες και ανάλογες περιπτώσεις που θα μας επέτρεπαν την απρόσκοπτη συγκριτική έρευνα, η λεπτομερής ιστορική αφήγηση επιτρέπει μια πιο εμπειριστατωμένη διερεύνηση της ύπαρξης ή μη ενός υποδείγματος (pattern), ή μιας διαδικασίας ή σειράς συμπτώσεων και απροόπτων (1986: 50, 330).

Όμως η συγκριτική μέθοδος δεν αποκλείεται, και αυτό για δύο λόγους: Πρώτον, για να τεκμηριωθεί ότι η διαδρομή της κοινωνικής εξέλιξης σε κάποια κοινωνία είναι διαφορετική από μια άλλη, κάποια συγκριτική μελέτη είναι απαραίτητη – και ιδιαίτερα από την στιγμή που ο ίδιος υποστηρίζει ότι καμία «κοινωνία» δεν αποτελεί μια αυτοτελή οντότητα. Δεύτερον, οι συγκρίσεις αποτελούν ένα αναπόσπαστο κομμάτι διαφόρων αφηγηματικών ακολουθιών, όπως για παράδειγμα, όταν συγκρίνει και αναλύει τις στρατηγικές διαφορετικών Ευρωπαϊκών πολιτευμάτων και εργατικών κινήματων. Αυτή η «μέσου επιπέδου» μέθοδος επιτρέπει στον Mann να συνδυάσει την εμπειρική έμφαση στην περιπτωσιακή ανάλυση και την ατομική δράση, με την θεωρητική αφαιρετικότητα που επιτρέπει η σύγκριση ευρέων κοινωνικών, διαχρονικών διαδρομών, χωρίς φυσικά αυτό να αποτελεί μια «αντικειμενική» παράθεση όλων των «σημαντικών» γεγονότων. Αντίθετα, ο Mann, όπως και η νέο-Βεμπεριανή κοινωνιολογία στο σύνολό της, προσφέρει μια «αιτιολογική αφήγηση» η οποία, όταν ενσωματώνεται σε «συγκριτικές τροχιές» ερμηνεύει μακροχρόνια κοινωνικά φαινόμενα βασιζόμενη περισσότερο στην παρατήρηση κοινωνικών «μηχανισμών» παρά «νομοθετικών» ιστορικών ακολουθιών. Όπως πάντα, ο σκοπός είναι παραμένει η καταγραφή της διαμόρφωσης των σχέσεων εξουσίας.

.....

Οι «οργανώσεις», με τον τρόπο που τις χειρίζεται ο Michael Mann, αποσκοπούν στην επίλυση δύο εμμενόντων θεωρητικών προβλημάτων της ιστορικής κοινωνιολογίας. Πρώτον, το πρόβλημα προτεραιότητας μεταξύ «δομής» και «δρώντος υποκειμένου», και δεύτερον, το «εσχατολογικό» πρόβλημα της πορείας που ακολουθεί η ιστορία. Βασιζόμενος στις οργανώσεις, ο Mann κατορθώνει να λάβει υπόψη του τα ατομικά κίνητρα και την ατομική δράση χωρίς να παραβλέπει το μακρο-επίπεδο, δηλαδή τις ευκαιρίες και τους περιορισμούς που εμπεριέχονται σε συγκεκριμένες οργανωτικές μορφές. Με αυτό τον τρόπο συνδυάζει την υλιστική αιτιολογία της αναστοχαστικής

και σκόπιμης συμπεριφοράς με μια εργαλειακή έμφαση στον αιτιώδη ρόλο των οργανωμένων κοινωνικών ομάδων, επαναφέροντας συγχρόνως στο προσκήνιο τον Βεμπεριανό όρο της «απροσδόκητης συνέπειας» (1993: 18-19).

Δεύτερον, η «οργάνωση», ως αέναο μέσο επίτευξης της εξουσίας, παραμερίζει κάθε συζήτηση σχετικά με το «τέλος», τον τελικό στόχο, της ιστορικής πορείας του είδους μας. Όπως γίνεται φανερό από την ανάγνωση των δοκιμίων αυτού του τόμου, η «οργανωσιακή» θεώρηση της κοινωνίας δεν επιδέχεται κάποιο σκληρό μετα-θεωρητικό μοτίβο (όπως αυτά των Hegel, Spengler, Marx, Toynbee, και Fukuyama). Όπως και ο ίδιος επισημαίνει στην Εισαγωγή του *Sources of Social Power* (vol.I), η «ιστορία δεν επιδέχεται (την εξεύρεση) νόμων, γιατί ο αριθμός των ιστορικών περιπτώσεων είναι πολύ μικρότερος από το αριθμό των μεταβλητών που πραγματώνουν το αποτέλεσμα της κοινωνικής αλλαγής». Ο πλουραλισμός των οργανωτικών σχημάτων, η συνεχής ανησυχία και αναστοχαστικότητα του ανθρώπου, αλλά και οι απροσδόκητες συνέπειες που η κοινωνική δράση πάντοτε επιφέρει, αποκλείουν τόσο μια «τελική στάση» της πανανθρώπινης κοινότητας, όσο και την εις βάθος στοχοποίηση των επί μέρους κοινωνικών δράσεων. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η ιστορία είναι μια χαοτική στοίβα τυχαίων γεγονότων. Αντίθετα, ο Mann πιστεύει η λογική της ιστορίας βρίσκεται κάπου ενδιάμεσα στα δύο αυτά άκρα, σε κάποιο σημείο που ο ίδιος ονομάζει «πρότυπη σύγχυση» της ανθρώπινης ιστορίας.

Θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε το πρότυπο αυτής της αένας διαδικασίας στην διττή φύση των δικτύων εξουσίας, υπεύθυνη για την δημιουργία μιας ενδο-συστημικής, διαλεκτικής έντασης που κρατά την ανθρώπινη δράση σε διαρκή κίνηση. Καθένα από τα τέσσερα είδη δικτύων εμπεριέχει μια διακλάδωση. Τα πολιτικά δίκτυα, συγκεντρωτικά όπως είναι, δημιουργούν ένταση ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια. Το κέντρο επιφέρει την περιφέρεια την οποία και προσπαθεί να ελέγξει, ενώ η περιφέρεια προσπαθεί να αποσπάσει όσο το δυνατόν περισσότερους πόρους από το κέντρο ενώ ταυτόχρονα υπερασπίζεται, ή καλλιεργεί, την αυτοτέλειά της. Τα ιδεολογικά δίκτυα είναι και αυτά διττά. Μπορεί να χρησιμοποιηθούν είτε υπερβατικά, για να μειώσουν την αποτελεσματικότητα των ήδη υπαρχόντων εξουσιαστικών δικτύων, είτε για να ειρηνεύσουν την κρατική περιφέρεια εφαρμόζοντας ιδεολογήματα που ανταποκρίνονται στις επιθυμίες μιας κυρίαρχης ομάδας (1986: 23-4). Στα δίκτυα οικονομικής εξουσίας, η διπότητα εμφανίζεται ως μια ένταση ανάμεσα στην κρατική επιθυμία ελέγχου της οικονομίας, και την επιθυμία της κοινωνίας των πολιτών για μια περιορισμένη κρατική εξουσία. Αυτή η ένταση, κάτω από την συνεχή ανάπτυξη των κρατικών υποδομών, επιφέρει ένα σχετικά μη καταναγκαστικό πυρήνα που συνδυάζεται με μια νοσφιζόμενη περιφέρεια η οποία δεν διαθέτει τα οργανωτικά μέσα και τους πόρους για να δημιουργήσει μια στρατηγική συμφωνία με την πολιτική ελίτ (2000: 8). Η στρατιωτική εξουσία είναι και αυτή με τη σειρά της οργανωτικά διπλή. Από την μια, αποτελεί το πιο «ωμό εργαλείο ανθρώπινης εξουσίας», ενώ από την άλλη, διαθέτει «μια πολύ πιο εκτεταμένη πρόσβαση τρομοκρατικής φύσης» πάνω σε μεγάλες γεωγραφικές εκτάσεις και κοινωνικούς χώρους (1986: 26). Η πρώτη ιδιότητα συσχετίζεται με τον έλεγχο της καθημερινής ζωής και «απαιτεί ένα τόσο μεγάλο επίπεδο καταναγκασμού, διοικητικής μέριμνας, και απόσπασης πλεονάζοντος προϊόντος, ώστε επενεργεί μόνο σε πολύ μικρή απόσταση από την παρουσία των ένοπλων δυνάμεων» (1984: 200). Ως εκ τούτου, η στρατιωτική εξουσία τείνει να βρίσκεται σε μικρούς, εντατικούς, θύλακες, κοντά σε διόδους διοικητικής μέριμνας, χωρίς να έχει την ικανότητα, είτε εκτεταμένης εισχώρησης στην ενδοχώρα της, είτε εκτεταμένου γεωγραφικού ελέγχου. Ένας δεύτερος, όμως, τύπος στρατιωτικής

εξουσίας και ελέγχου ασκείται σε πολύ μεγαλύτερη έκταση, «ένα εκτεταμένο σκιοφως στο οποίο τρομοκρατημένοι πληθυσμοί δεν τολμούν να ξεπεράσουν ένα πολιτισμένο επίπεδο διαμαρτυριών, αλλά και που η συμπεριφορά τους δεν μπορεί να ελεγχθεί θετικά» (1986:26).

Όμως η πιο ριζοσπαστική συνέπεια του σχήματος «εξουσία-οργάνωση» είναι η αποφλοίωση της κοινωνιολογίας από κάθε θεωρητικό σχολαστικισμό: Από την στιγμή που «η κοινωνία» (ένα έτσι κι αλλιώς δημιουργήμα του προηγούμενου αιώνα) αντικαθίσταται από το πολύ πιο ελαστικό «κοινωνικό δίκτυο», οι ανθρώπινες διεργασίες δεν δύναται να περικλυσθούν ούτε σε συστήματα, ούτε σε ολότητες. Από την στιγμή που δεν υπάρχει κάποια ολότητα (πέρα από αυτή του πλανήτη!) δεν υπάρχουν ούτε «υποσυστήματα», ούτε «επίπεδα», ούτε «διαστάσεις». Αλλά και η κοινωνική πράξη δεν είναι δυνατόν να αναχθεί σε ένα ύστατο συστημικό παράγοντα, όπως το «σύστημα παραγωγής», η «κουλτούρα», ή ένα «κανονιστικό σύστημα». Οι ανωτέρω χαρακτηρισμοί συνήθως μπερδεύουν την «κοινωνία» με το «κράτος» ή την «κουλτούρα» (π.χ., η Ελληνική κοινωνία, ή η κοινωνία των Μπαντού). Ή, μπορεί να μιλούμε για την «βιομηχανική» ή την «καπιταλιστική» κοινωνία χωρίς να συνειδητοποιούμε ότι αναφερόμαστε μόνο σε ένα είδος δικτύου παραβλέποντας άλλα. Καθώς οι κοινωνίες δεν αποτελούν απόλυτες ενότητες, οι κοινωνικές σχέσεις δεν δύνανται να αναχθούν «εν τέλει», ή «ύστατα» σε κάποια στοιχείο του «κοινωνικού συστήματος»: τα κίνητρα και οι προτιμήσεις πρέπει να ορισθούν ανατρέχοντας στις ιστορικές πηγές παρά μέσω προκαθορισμένων υποθέσεων αναφορικά με τον υποτιθέμενο σύνδεσμο ατομικής δράσης και πολιτιστικού πλαισίου αναφοράς (1986: 1). Ως εκ τούτου, μια κατά προσέγγιση ερμηνεία της κοινωνικής αλλαγής μπορεί να αναδειχθεί μόνο μέσω της εντύφησης με τα εμπειρικά δεδομένα του παρελθόντος με κοινωνιολογικούς φακούς.

2. Το Κράτος

Η περιγραφική παρακολούθηση των δικτύων αυτών φανερώνει ότι κανένα από αυτά τα δίκτυα δεν είναι πιο «βασικό» από τα άλλα, καθώς κάθε ένα από αυτά εξουσιάζει μόνο τμήμα του κοινωνικού χώρου, και υπάρχει έχοντας επίγνωση των υπολοίπων. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι και τα τέσσερα είδη δικτύων είναι το ίδιο σημαντικά σε κάθε ιστορική περίπτωση. Σε διαφορετικές περιόδους, κάποιο ιδιαίτερο δίκτυο βρίσκεται σε «έξαρση», παρασύροντας τα υπόλοιπα, αμετάκλητα, σε ιδιαίτερες ατραπούς. Επιπλέον, και τα τέσσερα δίκτυα είναι «ετερόκλητα» (promiscuous) με την έννοια ότι το καθένα από αυτά μπορεί να συγκερασθεί, ή να δανεισθεί οργανωτικά στοιχεία από άλλα είδη δικτύων (π.χ. ένα θρησκευτικό Τάγμα με στρατιωτική οργανωτική δομή, μια οικονομική επιχείρηση που ανάγει το προϊόν της σε ιδεολογικό σύμβολο, μια στρατιωτική Ορδή που καταλύει ή δημιουργεί ένα κράτος, κλπ).

Όμως ενώ τα τέσσερα είδη δικτύων, οι τέσσερεις πηγές εξουσίας, τόσο αναλυτικά, όσο και ιστορικά, εμφανίζουν μια σχετική αυτονομία, έχουν την τάση να συμπυκνώνονται στο κράτος, που για τον Mann αποτελεί το σταθερό σημείο ιστορικής αναφοράς, ανάλυσης και έρευνας του προσδιορισμού σταθερών κοινωνικών μοτίβων. Και αυτό, όχι γιατί το κράτος αποτελεί μια απώτατη, φυσική, κατάσταση της ανθρώπινης ανάγκης για εξουσία, όπως τα τέσσερα δίκτυα, αλλά έναν πρόσφορο τρόπο δευτερογενούς οργάνωσης των τεσσάρων δικτύων, τα οποία προϋπάρχουν του κράτους. Πράγματι, μόνο το «πολιτικό δίκτυο εξουσίας» δηλαδή η συγκεντρωτική, θεσμοθετημένη, και χωροταξική εξουσία ταυτίζεται με το κράτος,

μια και κράτος δεν νοείται μόνο χωρίς ύπαρξη επικράτειας, και συγκεντρωτικού ελέγχου των κοινωνικών σχέσεων (1986: 26).

Η κρίσιμη διαφορά μεταξύ του Mann και όλων των υπόλοιπων νέο-Βεμπεριανών αναλυτών, στην οποία αξίζει να αναφερθούμε κάπως εκτενέστερα, έγκειται στην αναγνώριση από τον πρώτο της στρατιωτικής εξουσίας ως αυτόνομη μορφή κοινωνικής, εξουσιαστικής δικτύωσης, παρά ως μια διάσταση της πολιτικής, κρατικής, εξουσίας. Οι λόγοι που τον οδηγούν σε αυτή την σημαντικότητα διαφοροποίηση είναι οι εξής: Πρώτον, στην μεγαλύτερη διάρκεια του παρελθόντος, οι πολιτικές ελίτ δεν είχαν στην διάθεσή τους τις απαραίτητες υποδομές για να μετατρέψουν σε πραγματικό τον θεωρητικό έλεγχο μιας γεωγραφικής περιοχής. Οι προ-νεωτερικές διοικητικές υποδομές ήταν εν γένει ανίκανες να επιβάλουν τον συγκεντρωτικό έλεγχο σε περιφερειακά φέουδα. Στρατιωτικά δίκτυα που βασιζόνταν πάνω σε χωροφυλετικές, περιφερειακές, τιμαριωτικές, και εθνοτικές οργανωτικές δομές διατηρήθηκαν σε πείσμα της συγκεντρωτικής πολιτικής εξουσίας νεότερων εθνικών κρατών. Δεύτερον, πολλά στρατιωτικά δίκτυα ανελάμβαναν, και αναλαμβάνουν ακόμη και σήμερα δράση αυτόνομα, χωρίς την καθοδήγηση κάποιου πολιτικού κέντρου. Τρίτον, στρατιωτικά δίκτυα, κυρίως στην προνεωτερική εποχή, έρχονταν σε σύγκρουση με πολιτικές ελίτ τις οποίες κάποτε απομάκριναν με την βία. Τέταρτον, η θέση που κατέχουν τα κράτη στα πλαίσια της διεθνούς τάξης δεν καθορίζεται πάντοτε από την καταναγκαστική τους ικανότητα (π.χ. η θέση της Γερμανίας και της Ιαπωνίας σήμερα). Αλλά και η οικονομική, και η ιδεολογική εξουσία είναι παρομοίως αυτόνομα από το κράτος. Η οικονομική εξουσία είναι διαχυμένη και τείνει να λειτουργεί ανταγωνιστικά με άλλες κοινωνικές ομάδες σε κάθε επικράτεια. Όσο για τα ιδεολογικά εξουσιαστικά δίκτυα, και αυτά είναι διακρατικά, μια και συχνά διαπερνάν τα κρατικά σύνορα προκαλώντας με αυτό τον τρόπο την στατικότητα τους.

Η ανάδειξη των στρατιωτικών δικτύων ως ισάξιων των αντίστοιχων οικονομικών, ιδεολογικών, και πολιτικών, επιτρέπει στον Mann να καταδείξει την σπουδαιότητα του πολέμου, ως σχετικά αυτόνομη δραστηριότητα σε σχέση με την πολιτική εξουσία, ως μοχλό κοινωνικής αλλαγής και φορέα της νεωτερικότητας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η σημασία του πολέμου είχε ήδη γίνει καταφανής πολύ πιο νωρίς από τον Mann, από ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες που κατέγραψαν την «στρατιωτική επανάσταση», την τεράστια μεγέθυνση των στρατών κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα. Αυτή η επανάσταση περιλαμβάνει τον εξορθολογισμό της οργανωτικής δομής του, τον εφοδιασμό των στρατών από το κράτος παρά από άλλες ημι-αυτόνομες περιφερειακές πηγές, τον αυξανόμενο όγκο και κόστος της επιμελητείας, την τυποποίηση της εξάσκησης των στρατευμάτων, και την γραφειοκρατικοποίηση του όλου εγχειρήματος. Όμως ο Mann προχωρεί ακόμη περισσότερο, για να διακρίνει ανάμεσα στον κρατικό πόλεμο και τους πολίτες, ανάμεσα στο κράτος και την «κοινωνία των πολιτών», μια διαλεκτική σχέση δούνε και λαβείν. Η σχέση αυτή λειτουργεί όπως ένα εκκρεμές, την μια στιγμή ευνοώντας τον κρατικό ελεγκτικό μηχανισμό εις βάρος των ελευθεριών της κοινωνίας, και την άλλη ισχυροποιώντας την κοινωνία των πολιτών εις βάρος του κρατικού συγκεντρωτισμού. Η διαλεκτική αυτή σχέση βασίζεται σε ένα μηχανισμό ιδιοποίησης των οργανωτικών, τεχνολογικών, οικονομικών, και ιδεολογικών νεωτερισμών που εναλλακτικά παράγονται είτε από το κράτος, είτε από την κοινωνία των πολιτών, αλλά τελικά βρίσκονται στα χέρια και των δύο.

Όμως, όπως προαναφέραμε, το κράτος, ακριβώς λόγω της χωρικής του οντότητας, έχει την δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τα ανωτέρω δίκτυα προς όφελός του σε βαθμό πολύ ανώτερο από μια αντίθετη περίπτωση (π.χ. ένα στρατιωτικό δίκτυο που χρησιμοποιεί μια γεωγραφική έκταση παρασιτικά). Ένα κράτος, προγραμματικά, ως πρωταρχική πηγή πολιτικής εξουσίας, χαρακτηρίζεται από την τάση, τόσο στο εσωτερικό, αλλά και στις σχέσεις του με άλλα κράτη, να ενισχύει τα γεωγραφικά του σύνορα. Στην προσπάθεια αυτή, προσπαθεί να προκαλέσει την συγκέντρωση και την μονοπώληση και των τεσσάρων πηγών κοινωνικής εξουσίας, προσφέροντας ως εκ τούτου στις πολιτικές ελίτ μια «ανεξαρτησία από την κοινωνία των πολιτών, που αν και όχι απόλυτη, εν τούτοις δεν είναι λιγότερο απόλυτη, κατ' αρχήν, από την εξουσία που απολαμβάνουν άλλες σημαντικές κοινωνικές ομάδες» (1984: 200).

Τα τέσσερα είδη κοινωνικών δικτύων εξουσίας, για τον Mann, αποτελούν το κλειδί για να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα του κράτους. Οι πολιτικές ελίτ, στην προσπάθειά τους να οργανώσουν την κοινωνική ζωή, αναγκάζονται να συνεργασθούν με άλλους κοινωνικούς δρώντες, καθώς η συνεργασία είναι ο μόνος τρόπος για την επιτυχή εφαρμογή του προγράμματός τους. Άρα, οι στόχοι του κράτους πάντοτε «μετριάζονται» κατά την εφαρμογή τους και μεταλλάσσονται, λίγο ή πολύ, κατά την υλοποίησή τους. Η έκταση που παίρνει η μεταλλαγή τους εξαρτάται τόσο από τους συλλογικούς φραγμούς πάνω στις κρατικές υποδομές, όσο και την δεσποτική οργανωτική εξουσία του κράτους. Αναφορικά με τους συλλογικούς φραγμούς, η ικανότητα των φορέων της κρατικής εξουσίας να παρεισφρέουν στην κοινωνία και να εφαρμόζουν διοικητικά μέτρα περιορίζεται από αποκεντρωμένα εξουσιαστικά δίκτυα όπως οι δυνάμεις της αγοράς, η κατοχή όπλων, και ο τοπικισμός. Αναπόφευκτα, αυτά τα εμπόδια επιφέρουν κάποιο βαθμό αποκέντρωσης και συλλογικής συνεργασίας με μη κρατικές κοινωνικές ομάδες. Όσο για τη δεσποτική εξουσία, αυτή σχετίζεται με την επιμεριστική εξουσία του κράτους, ή το «φάσμα των δράσεων που η πολιτική ελίτ είναι ικανή να αναλάβει χωρίς να χρειάζεται να έρθει πρώτα σε καθιερωμένη θεσμική συνεννόηση με ομάδες από την κοινωνία των πολιτών» (1984: 188-9). Η δεσποτική εξουσία ελέγχεται συνήθως από τοπικά συμφέροντα, δικαστική αυτονομία, και πλουραλιστικά καθεστώτα.

Εάν εφαρμόσουμε το δεσποτικό / υποδομικό πλαίσιο ανάλυσης στο τετραδιάστατο μοντέλο κοινωνικής εξουσίας, καταλήγουμε σε ένα πίνακα τεσσάρων μορφών κρατικής οργάνωσης.

Είδη Κρατικής Εξουσίας

Εξουσία Υποδομών

Χαμηλή

Υψηλή

Δεσποτική Εξουσία	Χαμηλή	Φεουδαρχικό	Φιλελεύθερο – Γραφειοκρατικό
	Υψηλή	Αυτοκρατορικό	Αυταρχικό

Τα αυτοκρατορικά κράτη, λόγω της κατακτητικής τους φύσεως, διαθέτουν υψηλή δεσποτική, αυθαίρετη, εξουσία απέναντι στους κατεκτημένους λαούς, απέναντι στους

οποίους δεν θεωρούν ότι φέρουν κάποια δεσμευτική υποχρέωση. Όμως η αδυναμία άμεσου ελέγχου, λόγω μεγάλων γεωγραφικών αποστάσεων, υποχρεώνει την κεντρική εξουσία, και τον ίδιο τον αυτοκράτορα, να κυβερνά μέσω αντιπροσώπων, οι οποίοι, εξυπηρετώντας τα δικά τους συμφέροντα, εφαρμόζουν την κεντρική πολιτική κατά το δοκούν. Ακριβώς επειδή οι αυτοκρατορίες αδυνατούν να εξάγουν και να επιβάλουν την κρατική δομή του πυρήνα τους στην περιφέρεια, αναγκάζονται να καταφεύγουν στην στρατιωτική βία (2003: 252-3). Το φεουδαρχικό «κράτος» από την άλλη αποτυπώνει την έλλειψη τόσο δεσποτικής εξουσίας, όσο και έλλειψη γραφειοκρατικών και υλικών υποδομών. Η φεουδαρχική εξουσία περιοριζόταν από άγραφτους κανόνες ανάμεσα στον άρχοντα και τους κατοίκους της επικράτειάς του (κολίγους και ελεύθερους αγρότες), την έλλειψη πόρων για την ανάπτυξη δεσποτικών εξουσιών, αλλά και από την έλλειψη κρατικών, διοικητικών υπαλλήλων οι οποίοι ήταν είτε ιερείς (υπεύθυνοι απέναντι στον επίσκοπο και όχι στον πολιτικό άρχοντα που εξυπηρετούσαν), είτε μισθωτοί αστοί. Αντίθετα, ο νεωτερικός δεσποτισμός (Ναζιστική Γερμανία, Σοβιετική Ένωση) παρουσιάζει υψηλή ικανότητα τόσο δεσποτικών εξουσιών (μια που το συγκεντρωτικό κράτος δεν περιορίζεται από κάποια άλλη εξουσία) όσο και εξουσία υποδομών (παιδεία, ΜΜΕ, οικονομικές συναλλαγές, γραφειοκρατική οργάνωση και έλεγχος κοινωνικής και ατομικής δράσης). Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι ο βαθμός «επιτυχίας» ενός νεωτερικού δεσποτικού κράτους μπορεί να μετρηθεί εν τη απουσία του: Το πολιτικό και κοινωνικό χάος που επικράτησε στην ΕΣΣΔ (αλλά όχι και στις υπόλοιπες πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης) ήταν αποτέλεσμα της πλήρους σοβιετοποίησης της κοινωνίας. Πολύ πιο σταθερό, αν διαρκώς ανήσυχο, είναι το τέταρτο μοντέλο κρατικής εξουσίας, αυτό του φιλελεύθερου-γραφειοκρατικού κράτους. Αυτό το είδος κρατικής οργάνωσης δεν διαθέτει υψηλά επίπεδα δεσποτικών εξουσιών μια και ελέγχεται από μια σειρά εναλλακτικών θεσμικών και ημι-θεσμικών εξουσιαστικών δικτύων, όπως τα ΜΜΕ, η αγορά, η δικαστική εξουσία, τα συνδικάτα, τα κοινωνικά κινήματα, κλπ. Όμως, λόγω του υψηλού βαθμού νομιμοποίησης που απολαμβάνει, καθώς και των υψηλής απόδοσης συστημάτων επικοινωνίας και εποπτείας που διαθέτει, ασκεί εξαιρετικές εξουσίες υποδομής.

Άρα, η δεσποτική εξουσία περιγράφει μόνο μια πλευρά της συνολικής εν δυνάμει εξουσίας ενός κράτους. Το κράτος διαθέτει τόσο *επιμεριστική* (τα προνόμια που διανέμει σε ιδιαίτερες τάξεις) όσο και *συλλογική* εξουσία (τα οφέλη της ειρήνευσης και της συγκεντρωτικής οργάνωσης). Οι πολιτικές ελίτ δεν χρειάζεται να είναι απομονωμένες από την κοινωνία, αλλά αντίθετα, αποτελεί σύνηθες φαινόμενο η συνεχής εισχώρηση σε αυτές διαφόρων συμφερόντων που προέρχονται από ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Ο έλεγχος που ο Μανν ασκεί στην αγνή, ιδεατή μορφή των ελίτ, σημαίνει ότι το κράτος δεν δύναται να αναχθεί σε μια κλειστή ομάδα κυβερνώντων με ενιαία και συναφή συμφέροντα. Από αυτό, μπορούμε να συνάγουμε δύο συμπεράσματα. Πρώτον, το κράτος δεν αποκρυσταλλώνεται σε μια και μοναδική μορφή. Καθώς εμποτίζεται από μια πλειάδα συμφερόντων (καπιταλιστική ή εργατική τάξη, πατριαρχίες, ηθικο-κανονιστικές αξίες, πλουραλιστικές ή αυταρχικές δυνάμεις, η διεθνής τάξη πραγμάτων), μέσω των οποίων είναι αναγκασμένο να κυβερνά, το κράτος μεταμορφώνεται σε «πολυμορφικό». Τα κράτη, βέβαια, δεν αποτελούν παθητικούς δρώντες – μπορούν να επηρεάσουν την πορεία των αλλαγών, όμως μόνο μέσα από την αμοιβαιότητα που χαρακτηρίζει τις διάφορες σχέσεις τους με την ευρύτερη κοινωνία και την διεθνή τάξη. Εάν οι πολιτικές ελίτ δεν λάβουν υπόψη τους τα εγγενή όρια των εξουσιών υποδομής που διαθέτουν, τότε η πραγματοποίηση των σχεδίων τους θα σκοντάψει στην αντίσταση των κοινωνικών και διεθνών εταίρων. Σε

αυτή την περίπτωση, η καταφυγή σε δράσεις δεσποτικού και αυταρχικού χαρακτήρα, που εδρεύουν σε κάθε ένα από τα δίκτυα εξουσίας, παράγει, όπως στην περίπτωση των νεο-συντηρητικών κύκλων του Λευκού Οίκου, «ισχύ αλλά όχι και εξουσία, μια ανηλεή αλαζονεία που οδηγεί σε υπερβολική αυτοπεποίθηση, και στο τέλος στην ύβρη (hubris στο πρωτότυπο) και την καταστροφή» (2003: 252).

3. Πόλεμος, Καπιταλισμός, Δημοκρατία και η Ερμηνεία της Δυτικής Ηγεμονίας

Ένα από τα κεντρικά πρόβλημα της Ιστορικής Κοινωνιολογίας, αλλά και των δοκιμίων αυτού το τόμου, είναι η «άνοδος της Δύσης» (the rise of the West), δηλαδή, το σπάσιμο της κυκλικότητας των αγροτικών πολιτισμών από τους Ευρωπαίους, και το πέρασμα στη νεωτερικότητα, την βιομηχανική, εθνικιστική, και ταξική κοινωνία. Ο Mann προσεγγίζει το θέμα μέσα από την διαλεκτική των τεσσάρων εξουσιαστικών δικτύων, και την διάδρασή τους με το κράτος. Όλα αυτά διαφαίνονται στα επί μέρους κεφάλαια αυτού του τόμου, χωρίς όμως η ακολουθία τους να έχει τον αφηγηματικό χαρακτήρα των μονογραφιών που ακολούθησαν, δηλαδή, των *Sources of Social Power*, και του *Incoherent Empire*. Θα δανεισθώ λοιπόν την ιστοριογραφική περιεκτικότητα των τελευταίων για να καλύψω τα κενά που δημιουργεί, αναγκαστικά, η δοκιμαϊκή μορφή του τόμου. Θα προσπαθήσω βέβαια να παραμείνω όσο γίνεται περισσότερο στα πλαίσια του τίτλου αυτού του βιβλίου επικεντρώνοντας την προσοχή μου στο θέμα της ανάπτυξης του καπιταλισμού, του κράτους και του πολέμου.

Κατά τον Mann λοιπόν, οι απαρχές της σύγχρονης, νεωτερικής, Ευρώπης, θα πρέπει να αναζητηθούν όχι στην Ρώμη, αλλά στα ερείπιά της, στους Σκοτεινούς Χρόνους, που ακολουθούν την διάλυση της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας την περίοδο 337-476 μ.Χ. Στην σειρά των κοινωνικών εξελίξεων που διαμορφώνουν την σημερινή Ευρώπη, πρώτα έρχεται η τοπική και εντατική ανάπτυξη των αποκεντρωμένων, αγροτικών κοινωνικών δικτύων που, λόγω της έλλειψης συγκεντρικής, παρασιτικής, διοίκησης, βελτιώνουν τις υπάρχουσες τεχνολογικές υποδομές, επεκτείνονται σε παρθένα εδάφη, και αυξάνουν, αργά αλλά σταθερά, το παραγόμενο προϊόν τους. Αυτά τα κλειστά, αλλά εντατικά δίκτυα, καλύπτονται και ενώνονται μεταξύ τους από τα «εκτεταμένα» δίκτυα της Εκκλησίας και της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου που προσφέρουν μια μικρή, αλλά, σημαντική ενσωμάτωση σε μια ευρύτερη κοινωνία. Με αυτό τον τρόπο, η Δυτική Ευρώπη ξεκινά την πορεία της συνδυάζοντας τα οφέλη της κλειστής κοινωνίας (εμπιστοσύνη, αλτρουισμός, ισονομία) με οφέλη της ευρύτερης Ευρωπαϊκής κοινωνίας, δηλαδή Χριστιανική ταυτότητα, ένα μίνιμουμ ατομικών ελευθεριών, και ικανότητα διακίνησης προϊόντων σε αρκετά μεγάλες εκτάσεις. Σε ένα δεύτερο στάδιο (9^{ος} – 11^{ος} αι.) έρχεται η πιο εκτεταμένη ανάπτυξη οικονομικής και παραγωγικής εξειδίκευσης («Σμιθιανή» ανάπτυξη), καθώς και η ανάπτυξη των αγορών, πόλεων, και κρατών, που όμως παραμένουν υποταγμένες στις τοπικές, φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, για να ακολουθήσει σε ένα τρίτο στάδιο (13^{ος} – 15^{ος} αι.) η περαιτέρω ανάπτυξη των αγορών, των πόλεων, των εμπορευμάτων, και των κρατών σε μια ανώτερη Σμιθιανή «υψηλή ισορροπία» των αγροτικών οικονομιών.

Ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας αναπτύχθηκε λοιπόν στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού «ακέφαλου» συστήματος που αποτελείται από πολυάριθμα μικρά και αδύναμα κράτη που μάχονταν μεταξύ τους στις περιοχές που στο παρελθόν

ελέγχονταν από την Ρώμη, αλλά που στην εποχή τους ήταν νομίμως διαθέσιμες ως τρόπαια κατάκτησης. Ο οικονομικός αυτός νεωτερισμός κατέστη δυνατός τόσο λόγω της «κανονιστικής ειρήνευσης» που επέβαλε και καλλιέργησε η Καθολική Εκκλησία ευνοώντας το άτομο (άρα και την ιδιωτική περιουσία) παρά το σόι ως μονάδα αναφοράς, αλλά και της κυριάρχησης των πολεμικών τεχνικών που επέτρεψαν την επιβολή του πάνοπλου ιππότη στους κολίγους και τους ελεύθερους γεωργούς (Mann, 1986:376-8, 390-91).

Η ασθενικότητα των πολλών και μικροσκοπικών κρατών είχε δύο επακόλουθα: Πρώτον, επέτρεψε το σύστημα της ιδιωτικής περιουσίας να ριζώσει χωρίς τον φόβο της οικειοποίησής της από το κράτος, και δεύτερον, δεν στάθηκε εμπόδιο στην ανάπτυξη μιας αυτόνομης τάξης εμπόρων που χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα διέσχιζαν την ήπειρο χωρίς τον φόβο της σύλληψης ή της κλοπής των κερδών και των εμπορευμάτων τους από τις κρατικές αρχές. Το αποτέλεσμα ήταν μια βαθμιαία αύξηση του συνολικού μεγέθους του οικονομικού δικτύου: «Την εποχή που το εμπόριο φθάνει να είναι πράγματι εύρωστο (1150-1125) μ.Χ. συνοδεύεται από θεσμούς εμπόρων και τεχνιτών με αυτονομία που δεν συγκρίνεται με αντίστοιχους θεσμούς άλλων πολιτισμών» (1986: 397). Με άλλα λόγια, ο συνδυασμός αδύναμων κρατών και μιας κοινής θρησκευτικής ιδεολογίας, επέτρεψε στα οικονομικά δίκτυα της Ευρώπης να αποκτήσουν μια ιδιαίτερα υψηλή αυτονομία, που δεν συναντάτε σε άλλες περιπτώσεις μεγάλων, συγκεντρωτικών κρατών και αυτοκρατοριών. Η ιστορία της Κίνας, για παράδειγμα, ξεκινάει ως μια ιστορία αντιπάλων κρατών μέχρι που κάποιο κατορθώνει να εξουσιάσει και να απορροφήσει τα υπόλοιπα. Πριν την κατάρρευση αυτού του πολυ-πολικού συστήματος, το εμπόριο και η οικονομία αναπτύσσονται με τρόπο παρόμοιο με αυτό της Δύσης. Με το τέλος του όμως, και την ανάδειξη της συγκεντρωτικής μονοκρατορίας των Τσιν, και της ενιαίας Κίνας, τα αυτόνομα εμπορικά δίκτυα μαραζώνουν και υποκύπτουν στις ανάγκες του κράτους και την επιθυμία του γραφειοκρατικού μηχανισμού των μανδαρινών να παραμείνουν οι μόνη εξουσιαστική τάξη της χώρας. Η εποχή της Αυτοκρατορίας σήμανε και την υποταγή των ιδεολογικών και των στρατιωτικών δικτύων εξουσίας. Η κατάσταση αυτή ευνόησε πολλές φορές τους αγροτικούς πληθυσμούς (ελαφροί φόροι, κρατική αρωγή σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών) όμως σήμανε την μακροχρόνια αποτελμάτωση της Κινέζικης κοινωνίας στο σύνολό της, η οποία και επέφερε την επιβολή των Δυτικών δυνάμεων και της εκβιομηχανισμένης Ιαπωνίας επάνω της στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Για να επιστρέψουμε στην Ευρώπη, κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα το κράτος εκτελούσε πολύ λίγες λειτουργίες. Αποτελούνταν κυρίως από τον βασιλιά και την ακολουθία του, ενώ τα έσοδά του ταυτίζονταν με τα ιδιωτικά έσοδα του βασιλιά, καθώς προέρχονταν από τις βασιλικές γαίες και τις δικαστικές αμοιβές. Ο βασιλιάς είχε ως στόχο την διαφύλαξη των συνόρων του και τον έλεγχο των στρατευμάτων που έδρευαν στην χώρα του, ενώ έπαιζε και κάποιο ρόλο στην εξομάλυνση κάποιων αντιπαραθέσεων – όμως δεν αποτελούσε τον αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο των εντόπιων κοινωνικών δικτύων. Είναι εντυπωσιακό ότι κάθε αύξηση του προϋπολογισμού του, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τον πόλεμο και τα πολεμικά χρέη. Αυτό συνέχισε να συμβαίνει ακόμη και αφού το κράτος άρχισε να κερδίζει έδαφος τόσο αναφορικά με τον έλεγχο της εγχώριας οικονομικής δραστηριότητας, όσο και απέναντι στην Εκκλησία ως πρωταρχικό παράγοντα κανονιστικής ειρήνευσης. Ακόμη και το 1505 οι εξουσίες που κατείχε το κράτος ήταν εξαιρετικά περιορισμένες:

Η πληρωμή των εξόδων του σπιτικού του, η αγορά της πολιτικής άποψης λίγων συμβούλων, η διεύθυνση του ανώτατου δικαστηρίου, ο έλεγχος του διασυνοριακού εμπορίου, η έκδοση νομίσματος, και η διεξαγωγή πολέμου με την βοήθεια κάποιων βαρόνων του – αυτές ήταν εν συνόλω οι κρατικές λειτουργίες, που σχεδόν σίγουρα αφορούσαν λιγότερο από το 1% του εθνικού πλούτου, και που ήταν περιθωριακές για τις ζωές των περισσότερων υποτελών του κράτους (1986: 452).

Στην πραγματικότητα, κανένα είδος δικτύου δε κατόρθωσε να κυριαρχήσει μακροχρόνια πάνω στα υπόλοιπα. Η Εκκλησία, η Αυτοκρατορία, η γαιοκτησία, και οι φεουδαρχικοί στρατοί κάτω από τα βασιλικά λάβαρα, έχοντας εν γένει ισόποση δυναμικότητα αλλά διαφορετικούς στόχους επέτρεψαν την καλλιέργεια της «κοινωνίας των πολιτών», δηλαδή τοπικών, ή υπερ-τοπικών κοινωνικών δικτύων που διέφευγαν τον συγκεντρωτικό στραγγαλισμό. Οι αυτόνομες πόλεις, οι συντεχνίες, οι αδελφότητες, θα προσέθετα και οι αιρέσεις, αποτελούν φαινόμενα εξόχως Ευρωπαϊκά. Δεν αποτελούσαν παρωχημένες κλίκες, αλλά δυναμικά οικονομικά, πολιτικά, στρατιωτικά, και ιδεολογικά μορφώματα που καθόριζαν τις κοινωνικές εξελίξεις χωρίς να αποτελούν μέρος του φεουδαλικού συστήματος παραγωγής. Ο Μεσαίωνας κινητοποιεί εντατικές, τοπικές μορφές εξουσίας στα πλαίσια διαφόρων μορφών εκτεταμένης κανονιστικής αλληλεγγύης, αναγκαία προϋπόθεση της ανάπτυξης μιας ευρείας αλλά ομοιογενούς οικονομίας της αγοράς.

Η έλλειψη ισχυρού κράτους υποδηλώνει ότι οι φεουδάρχες δεν χρειάζονταν «κράτη» για να υπερασπίσουν την ιδιωτική τους περιουσία και να εντείνουν την εκμετάλλευση των παραγωγικών τάξεων. Κυριαρχούσαν πάνω στους χωρικούς βασιζόμενοι στις πολεμικές τους ικανότητες στα πλαίσια μιας θρησκείας που υποστήριζε και δικαιολογούσε την εξουσία των φέουδων. Όμως το «ακέφαλο» Ευρωπαϊκό δίκτυο κρατιδίων δεν έμεινε ως είχε. Αντίθετα, εξελίχθηκε, καθώς κάποια αδύναμα κρατίδια έπεσαν σε μααρασμό, ή απορροφήθηκαν από κάποια άλλα που αποδείχθηκαν πιο δυναμικά και εύρωστα, γεγονός που καταδεικνύει την ουσιαστική διαφορά ανάμεσα σε φεουδαλικό τρόπο παραγωγής και μεσαιωνικού Ευρωπαϊκού κράτους. Το μεσαιωνικό κράτος πολεμά και συγκρούεται με άλλα κράτη, όχι διότι του το επιβάλουν οι φεουδαλικές σχέσεις παραγωγής, που προφανώς δεν παρουσιάζουν καμία εσωτερική αντίφαση, αλλά διότι αποτελούν εξουσιαστικά δίκτυα κατοχής γης! Ο Μανν μάλιστα φθάνει στο σημείο να ονομάσει τα μεσαιωνικά κρατίδια «αυτοκρατορίες-μινιατούρες» τονίζοντας έτσι την ομοιότητά τους με τα κατ' εξοχήν κατακτητικά κράτη κάθε χρονικής περιόδου.

Παρόλο όμως ότι η ιδιωτική περιουσία και τα πρώτα στάδια του καπιταλισμού αναπτύχθηκαν εξαιτίας της απουσίας πολιτικού συγκεντρωτισμού, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει κατά τον 12^ο και 13^ο αιώνα. Καθώς οι αγορές αναπτύσσονταν στο εσωτερικό των κρατών, δημιουργήθηκε μια αυξανόμενη ανάγκη για κρατικό έλεγχο. Επίσης, οι έμποροι που ανέπτυσαν τις δραστηριότητές τους σε όλο και ευρύτερες γεωγραφικές ζώνες, άρχισαν να χρειάζονται μεγαλύτερη προστασία από ληστές και ενοχλητικούς τοπικούς πολέμαρχους, καθώς και να πιέζουν για επεκτατικούς πολέμους από το κράτος τους ώστε να κυριαρχήσουν σε νέες αγορές. Οι έμποροι λοιπόν άρχισαν να υποστηρίζουν την ανάπτυξη του κράτους με δάνεια που επέτρεπαν τις πολεμικές συρράξεις σε αντάλλαγμα για οικονομικά, μονοπωλιακά, οφέλη.

Από την άλλη μεριά, δραματικές, και απρόβλεπτες εξελίξεις στο «στρατιωτικό δίκτυο» πυροδότησαν παράλληλες αλλαγές στην σχέση οικονομίας, κράτους, και πολιτικού συγκεντρωτισμού. Η ξαφνική εμφάνιση της πειθαρχημένης στρατιωτικής

φάλαγγας, δηλαδή του πεζικού οπλισμένου με μακριά δόρατα σε στενούς ζυγούς, πολύ γρήγορα οδήγησε στην ήττα των έφιππων τοπικών αρχόντων σε μια σειρά από δραματικές μάχες την περίοδο 1302-1315. Μια σειρά από τεχνολογικούς νεωτερισμούς (που η ανάπτυξη των ιδεολογικών και οικονομικών δικτύων κατέστησε δυνατή) ευνόησαν το κράτος απέναντι στα αυτόνομα στρατιωτικά δίκτυα τα οποία και ανάγκασε να υποταγούν στην πολιτική του εξουσία. Επίσης, ο αριθμός των κρατικών «μορφωμάτων» άρχισε να μειώνεται με την ταυτόχρονη ενδυνάμωση των υποδομών τους. Κάποια κράτη κατόρθωσαν, μέσα από διπλωματικούς ελιγμούς και γεωπολιτικές ευκαιρίες, να επεκταθούν εις βάρος ανίσχυρων γειτόνων τους ενσωματώνοντας εδάφη και πληθυσμούς στο δικό τους κρατικό μηχανισμό, χωρίς όμως να αναστατώνουν τους υπο-κρατικούς κοινωνικούς μηχανισμούς που βασικά ήταν παρόμοιοι με τους μηχανισμούς και τις δομές των δικών τους κοινωνιών. Αυτή η διαδικασία δεν μπορεί να αναλυθεί με οικονομικούς όρους, δηλαδή με όρους εξουσιαστικής σχέσης φεουδάρχη-κολίγου, αλλά μόνο όρους στρατιωτικούς και πολεμικούς: Είναι απόρροια των σχέσεων στρατιωτικής υποταγής, αφοσίωσης, και πίστης στους κόλπους της πανευρωπαϊκής ιπποσύνης. Μπορεί η φεουδαρχική τάξη, στο σύνολό της, να εκμεταλλευόταν την τάξη των κολίγων, όμως, το κίνητρο για πολέμους και κατακτήσεις δεν προέρχονταν από την οικονομική εκμετάλλευση, αλλά από τα κενά εξουσίας και τις εξουσιαστικές ανομοιότητες που προέκυψαν από τα έντονα αποκεντρωμένα (αλλά όχι απομονωμένα) δίκτυα φεουδαλικής εξουσίας. Τα αποτελέσματα των συνεχών πολέμων δεν ήταν μια αέναη και μηδενικού αθροίσματος αναδιανομή φεουδαλικών γαιών, αλλά η ενδυνάμωση των συγκεντρωτικών εξουσιών των νικηφόρων κρατών με την παράλληλη αποδυνάμωση των ημι-αυτόνομων φεουδαρχών και της φεουδαρχίας στο σύνολό της. Η στρατιωτικο-πολιτική λογική επιβλήθηκε, εκόντως ή ακόντως, στην οικονομική λογική του γαιοκτητικού συστήματος.

Όμως η νίκη του κράτους πάνω στον φεουδαλισμό δεν σήμαινε και τη κυριαρχία της πολιτικής πάνω στην οικονομία. Ο λόγος είναι απλός: Οι πόλεμοι χρειαζόταν χρηματοδότηση. Μια λύση ήταν το πλιάτσικο. Μια δεύτερη λύση ήταν η αυθαίρετη ιδιοποίηση, η δήμευση, πλουτοπαραγωγικών πόρων από τους ιδιοκτήτες τους. Καμία τους όμως δεν απέδιδε μακροχρόνια, μια και οι δύο σκότωναν την χήνα που έκανε το χρυσό αυγό. Η τρίτη λύση, και αυτή που τελικά υπερίσχυσε, ήταν η συνεννόηση και η συνεργασία με τους παραγωγούς και κατόχους του πλούτου, τους γαιοκτήμονες, τους πλούσιους αγρότες, τους έμπορους, τις συντεχνίες κλπ. Ο βασιλιάς μπορούσε να φορολογεί για την χρηματοδότηση των πολέμων του, αρκεί να επέτρεπε στους φορολογούμενους να συμμετέχουν στις αποφάσεις του κράτους. Εδώ ακριβώς μπορούμε να εντοπίσουμε την δυναμική ισορροπία οικονομίας, πολέμου και κράτους που χαρακτηρίζει τόσο έντονα την Δυτική Ευρώπη, σε αντίθεση με άλλους πολιτισμούς όπου τα οικονομικά δίκτυα υποτάχθηκαν είτε στην πολιτική (π.χ. Κίνα), είτε στην ιδεολογική (π.χ. Ινδία), είτε σε ένα συνδυασμό στρατιωτικών και ιδεολογικών εξουσιών (π.χ. Ισλάμ).

Σε κάθε περίπτωση, το κράτος, λόγω της σχετικής αδυναμίας του να εξουσιάζει τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσονταν στα εδάφη του, αναγκάστηκε να γίνει «οργανικό», δηλαδή να επιτρέψει σε αυτά τα εντόπια κοινωνικά δίκτυα εξουσίας μια σχετική αυτονομία που όμως μακροχρόνια λειτουργούσε προς δικό του όφελος, δηλαδή την επιβίωση και την άνοδό του στην ιεραρχία του ακέφαλου συστήματος Ευρωπαϊκών κρατών. Η «οργανικότητα» του συστήματος επέφερε δύο αποτελέσματα: Την συνεχή ανάπτυξη των αγορών, και την δημιουργία του έθνους-

κράτους. Η έντονη συσχέτιση των δύο επιτρέπει την συνδυασμένη τους παρουσία που ακολουθεί.

Από τον 16^ο αιώνα και μετά, η Δυτική Ευρώπη χαρακτηρίζεται από μια έντονη συμμαχία αγορών και κρατών. Βαθμιαία, ο καπιταλισμός και το κράτος ενδυναμώθηκαν προς αμοιβαίο όφελος. Καθώς η συμμαχία τους βάθαινε, υπέταξαν τα στρατιωτικά, αλλά και αρκετά από τα ιδεολογικά δίκτυα που συνέχιζαν να επιθυμούν την αυτονομία τους. Τα Ευρωπαϊκά κράτη, με αρχή την Αγγλία και την Γαλλία, άρχισαν να αποκτούν τα νεωτερικά χαρακτηριστικά τους, δηλαδή να μετατρέπονται σε οργανισμούς που ελέγχουν με συγκεντρωτικό τρόπο την κοινωνική ζωή, ελέγχοντας τις κανονιστικές και νομοθετικές αρχές, και μονοπωλώντας τα μέσα βίας σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Στο εσωτερικό των κρατών μορφοποιήθηκαν τα εθνικά, υπερ-τοπικά, ταξικά δίκτυα, με ομοιόμορφα συστήματα καταπίεσης των υποτακτικών οικονομικών τάξεων. Όταν εξεγείρονταν οι αγρότες ή οι συντεχνίες, οι συνδυασμένες δυνάμεις της οικονομικής και της πολιτικής ελίτ έδιναν βίαια την λύση. Όμως τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης δεν ήταν ταυτόσημα με αυτά της κρατικο-πολιτικής ελίτ, μια και οι απώτεροι, τελικοί σκοποί τους πάντα διαφέρουν: Τα μεν οικονομικά δίκτυα αποσκοπούν στον έλεγχο της οικονομικής διαδικασίας και το χρηματικό κέρδος, ενώ τα πολιτικά στον συγκεντρωτικό έλεγχο μιας γεωγραφικής περιοχής. Ως εκ τούτου, η σχέση κάθε δικτύου με τα υπόλοιπα δίκτυα ήταν αναγκαστικά καιροσκοπική, ένα μέσο επίτευξης των ιδιαιτέρων σκοπών τους. Αν οι οικονομικές ελίτ χρησιμοποιούσαν ως φόβητρο της μεταφοράς των δραστηριοτήτων τους σε εχθρικές χώρες, το κράτος απαντούσε με πολιτικές «διαίρει και βασίλευε» που εφαρμόζε σε μια σειρά κοινωνικών δρώντων υποκειμένων διαφόρων ταξικών και επιμεριστικών συμφερόντων. Όσα κράτη κατόρθωσαν να διατηρήσουν μια σχετική ισορροπία ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες που επιθυμούσαν τον έλεγχο του κράτους για να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα, διατήρησαν την σχετική αυτονομία τους απέναντι σε ταξικά συμφέροντα και με τον καιρό απέκτησαν μεγαλύτερη ευρωστία. Όσα ενέπεσαν στην πίεση, και ταυτιστήκαν με μια τάξη (συνήθως των γαιοκτημόνων), είτε διαλύθηκαν, είτε γνώρισαν δραματικές κοινωνικές ανακατατάξεις.

Καθώς η δυναμική του συστήματος αγορών αυξανόταν, έμποροι, γαιοκτήμονες, και πλούσιοι γεωργοί έτειναν να ενωθούν σε ευρύτερες κεφαλαιουχικές τάξεις. Σε αυτή την διαδικασία ταξικής σύντηξης εμφανίστηκε το ζήτημα συνένωσης γαιοκτημόνων και αστών εμπόρων και βιομηχάνων. Το πρόβλημα ήταν διπλό: Από την μια, τα στενά οικονομικά συμφέροντα των δύο τάξεων δεν συνέπιπταν στο θέμα δασμολογικής πολιτικής γεωργικών και βιοτεχνικών προϊόντων, αλλά ούτε και στο θέμα ελεύθερης διακίνησης της εργασίας. Από την άλλη, οι γαιοκτήμονες επιθυμούσαν την διατήρηση του στρατιωτικο-πολιτικού ελέγχου του κράτους απαγορεύοντας την «διάβρωση» του κρατικού μηχανισμού από τους ποταπούς εμπόρους. Τα κράτη στα οποία οι γαιοκτήμονες ως τάξη ήταν ισχυρή και διατηρούσαν ισχυρές προσβάσεις στην εξουσία, μετατράπηκαν σε «απολυταρχικά». Τα κράτη στα οποία η αστική τάξη ήταν ισχυρότερη, ενσωματώνοντας την παλαιά γαιοκτητική τάξη στους κόλπους της, μετατράπηκαν σε «συνταγματικά». Όμως ούτε τα συνταγματικά, ούτε τα απολυταρχικά καθεστώτα διέθεταν την δυνατότητα κυριαρχίας πάνω στις αστικές τους τάξεις. Ως εκ τούτου, μπορούμε να θεωρήσουμε τα συνταγματικά και τα απολυταρχικά κράτη ως υπο-κατηγορίες μιας μορφής κράτους που είναι αδύναμο μεν να κυριαρχήσει πάνω στα κοινωνικά δίκτυα πέρα από τα στρατιωτικά, αλλά που έχει την δυνατότητα να συντονίζει τις κοινωνικές

δραστηριότητες προς όφελός του, δηλαδή την κινητοποίηση οικονομικών, ιδεολογικών, τεχνολογικών, και ανθρώπινων πόρων στο παιχνίδι της γεωπολιτικής επιβίωσης. Κατά τα τελευταία τριακόσια χρόνια, τα συνταγματικά κράτη (ιδίως η Βρετανία) πάντοτε σχεδόν έβγαιναν νικητές σε πολεμικές συρράξεις εναντίον απολυταρχικών καθεστώτων, καθώς είχαν στην κατοχή τους περισσότερες εξουσίες υποδομής, κατορθώνοντας, λόγω του φιλελεύθερου χαρακτήρα τους, να κινητοποιήσουν περισσότερους οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους από ότι τα απολυταρχικά καθεστώτα. Συνολικά, κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, μια σειρά πολεμικών ηττών των απολυταρχικών καθεστώτων από τα φιλελεύθερα οδήγησαν τα τελευταία σε βαθιές κοινωνικές κρίσεις και συνέβαλαν στην βίαιη είσοδο των «λαών» στο πολιτικό προσκήνιο.

Ένα από τα βασικά σημεία της επιχειρηματολογίας του Mann είναι ο κρίσιμος ρόλος του πολεμόχαρου Ευρωπαϊκού συστήματος στον εκδημοκρατισμό των Ευρωπαϊκών κρατών. Αυτό αποδεικνύεται εν μέρει από την ιστορική διερεύνηση των κρατικών λογαριασμών, η οποία αποδεικνύει ότι τα πολεμικά χρέη δέσποζαν, μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στους προϋπολογισμούς των μοντέρνων κρατών. Μια σειρά από αυξήσεις των στρατιωτικών εξόδων, πρώτα κατά την στρατιωτική επανάσταση (16^{ος} – 17^{ος} αι.), και κατόπιν κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους (1795-1815), υποκίνησαν την διείσδυση του κράτους στην κοινωνία, τόσο για την εξεύρεση οικονομικών πόρων, όσο και για την εξεύρεση ανθρώπινου δυναμικού. Αυτή η διείσδυση αποδείχθηκε δίκικο μαχαίρι, καθώς το κράτος κατόρθωσε, μέσω της δημιουργίας εθνικών ταυτοτήτων και πίστεων, να πείσει τους πολίτες του ότι οι πόλεμοί του ήταν και δικοί τους πόλεμοι, αλλά με «τίμημα» την παραδοχή ότι οι στρατευμένοι πολίτες έχουν αναφαίρετα οικονομικά και πολιτικά δικαιώματα.

Σε αυτό το σημείο το μοντέλο του Mann αποδεικνύεται ανώτερο της νεο-μαρξιστικής ανάλυσης στο θέμα της ταξικής κινητοποίησης: Στο κρατικο-κεντρικό μοντέλο του Mann, οι ταξικές κινητοποιήσεις δεν προέρχονται από την οικονομική οργάνωση παραγωγής και καπιταλιστικής ιδιοποίησης της εργατικής υπεραξίας, αλλά από την εξέλιξη του κράτους μέσω της ανάπτυξης των πόρων που ελέγχει, και ειδικότερα της οργάνωσης της στρατιωτικής και νομοθετικής εξουσίας. Μόνον έτσι μπορεί να γίνει κατανοητή η τεράστια ανομοιότητα και ανομοιογένεια των εργατικών κινημάτων και των αξιώσεών τους σε διάφορα Ευρωπαϊκά κράτη. Η Ευρώπη δεν διακρίνεται από ένα και μόνο «εργατικό» κίνημα, ομοιόμορφο, ομόκεντρο, και συναδερφικό. Αντίθετα, διακρίνεται από μια σειρά ταξικών και επαγγελματικών οργανώσεων που έχουν διαμορφωθεί ανάλογα με την μορφή του κράτους μέσα στο οποίο αναπτύσσονται, και που διαμορφώνουν αιτήματα (ρεφορμιστικά ή επαναστατικά) σε αντιστοιχία με τα πολιτικά και οικονομικά δικαιώματα που απολαμβάνουν. Με άλλα λόγια, όπως και προαναφέραμε, η σχέση κράτους και κοινωνίας των πολιτών ακολουθεί την κίνηση του εκκρεμούς. Από την στιγμή που η στρατιωτική διείσδυση της κοινωνίας έχει επιτευχθεί, ενεργοποιούνται διάφορες διαδικασίες γραφειοκρατικοποίησης και κινητοποίησης διαφόρων οργανωμένων συμφερόντων που προέρχονται από την κοινωνία των πολιτών. Οι οργανωτικοί πόροι του νεωτερικού κράτους μετατρέπονται σε εργαλείο ενάντια στα στρατιωτικά συμφέροντά του, μετατρέποντάς σε απαιτήσεις που εκτείνονται από αιτήματα για πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας, μέχρι πειραματικά προτάγματα σοσιαλιστικού μετασχηματισμού.

Η ανάδειξη του «λαού» ως την αρχή και το τέλος του κράτους, εξελίχθηκε σε σημείο αναφοράς τόσο για τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του 20^{ου} αιώνα (ναζισμός, φασισμός, κομμουνισμός), όσο και για την φιλελεύθερη δημοκρατία που σήμερα κυριαρχεί στην υφήλιο. Όμως παρόλο που σήμερα η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει μείνει χωρίς ιδεολογικούς ανταγωνιστές, η εξάπλωση και η εμπέδωσή της σε χώρες του πρώην σοσιαλιστικού και του 3^{ου} Κόσμου παραμένει προβληματική. Τα εμπόδια και προβλήματα που εμπεριέχονται στη δημοκρατία αναλύονται στο τελευταίο κεφάλαιο αυτού του τόμου, «Η Σκοτεινή Πλευρά της Δημοκρατίας: Η Νεωτερική Παράδοση της Εθνοτικής και Πολιτικής Κάθαρσης»². Ο Mann ανάγει σε κεντρικό πρόβλημα της δημοκρατίας την αμφιβολία που εμφολεύει στο «κράτος του δήμου», δηλαδή στην λαϊκή εξουσία. Σε ένα έθνος-κράτος ο λαός τείνει να σημαίνει όχι «όλοι οι πολίτες», αλλά «όλοι όσοι μοιράζονται μια ιδιαίτερη κουλτούρα – ένα έθνος». Στην εποχή της νεωτερικότητας, η «δημοκρατία», δηλαδή η είσοδος του συνόλου του πληθυσμού (τουλάχιστον του ανδρικού) στην πολιτική διαχείριση του κράτους, ιδιαίτερα αν συμβεί αιφνίδια, μπορεί να οδηγήσει σε μαζικές δολοφονίες και εκκαθαρίσεις αντιπάλων εθνοτήτων. Η εθνοκάθαρση δεν αποτελεί «προνόμιο» οπισθοδρομικών κοινωνιών, κάπου στον Τρίτο κόσμο, αλλά ένα διαδεδομένο συστατικό της διαδικασίας εκδημοκρατισμού και της νεωτερικότητας στο σύνολό της.

Ο κύριος λόγος τονισμού της νεωτερικής φύσεως της εθνοκάθαρσης από τον Mann βασίζεται στο γεγονός ότι παρόλο η εθνότητα είναι παρούσα σε όλες τις εποχές, στην προνεωτερική εποχή ήταν λιγότερο σημαντική απ' ό,τι η οικονομική τάξη. Οι κυρίαρχοι και οι κυριαρχούμενοι ήταν τόσο έντονα διαιρεμένοι ταξικά, ώστε οι εθνοτικές τους συγγένειες παρέμεναν στο περιθώριο. Αυτό όμως έπαψε να ισχύει, με την πρότερη καθολικότητα και βεβαιότητα, στη νεωτερική εποχή. Τα τελευταία διακόσια χρόνια, η προτεραιότητα οικονομικής τάξης και εθνοτικών δεσμών ως ταυτοποιητικά και συνδετικά στοιχεία των κοινωνικών σχέσεων αναστράφηκαν, με τους δεσμούς αίματος να κυριαρχούν στις σχέσεις εξουσίας. Οι εθνοκαθάρσεις αποτελούν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της κυριαρχίας της εθνοτικής ταυτότητας πάνω στην ταξική, και την διοχέτευση των ταξικών συναισθημάτων εκμετάλλευσης στον εθνο-εθνικισμό. Διαχρονικά, το φαινόμενο εθνοτικής θηριωδίας, καταστροφής μιας εθνοτικής ομάδας από μια άλλη, είναι σπάνιο. Όχι όμως και την εποχή του εθνικισμού και της «λαϊκής κυριαρχίας». Αυτή η, προφανώς, εξαιρετικά επιτυχημένη ιδεολογία υπερβαίνει τις ταξικές διαιρέσεις, με εξαίρεση τις παλαιές φιλελεύθερες κοινωνίες, όπως η Βρετανική, όπου η είσοδος του λαού στο πολιτικό σκηνικό έλαβε χώρα βαθμιαία, και αφού οι νέο-εισερχόμενοι αποδέχονταν τους προγεγραμμένους όρους του πολιτικού παιχνιδιού (σεβασμός της ατομικής ιδιοκτησίας, αφοσίωση στο Στέμμα, συγκατάβαση στις ιεραρχικές δομές, κλπ). Ενώ από πρώτη ματιά η πολιτική βαθμιαίας πολιτικής αποδοχής ευρύτερων ταξικών στρωμάτων εμφανίζεται άκρως συντηρητική και εγωιστική (όπως και ήταν!) είχε μια ευχάριστη απροσδόκητη

² Το εν λόγω δοκίμιο δεν αποτελεί κεφάλαιο του πρωτότυπου βιβλίου *States War and Capitalism*. Δημοσιεύθηκε στο *New Left Review* το 1999, πέντε χρόνια πριν επανεμφανισθεί ως μονογραφία (*The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press), όμως η συνάφεια, και η συνέχεια που προσδίδει στα προηγούμενα δοκίμια μας επέτρεψαν την πρόσθεσή του, ολοκληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο την σκέψη του Mann αναφορικά με τις κοινωνικές μεταβολές και παράγοντες διαμόρφωσης του προηγούμενου αιώνα.

συνέπεια: Η βαθμιαία είσοδος των μαζών έδωσε στην αντιπροσωπευτική, φιλελεύθερη, διακυβέρνηση χρόνο για να εδραιωθεί, εμπεδώνοντας σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού τις αρχές της μετριοπάθειας.

Όμως τα αυταρχικά, παλιά, καθεστώτα δεν επέτρεψαν ούτε καν τον βαθμιαίο εκδημοκρατισμό του πολιτικού τους συστήματος. Ακόμη και εάν ο ανδρικός πληθυσμός είχε το δικαίωμα της ψήφου, οι κρίσιμες και σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν από την βασιλική Αυλή. Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, η είσοδος των μαζών στην πολιτική σκηνή πήρε την μορφή μιας χιονοστιβάδας έντονου ριζοσπαστισμού και μαξιμαλιστικών αιτημάτων. Σε αυτές τις περιπτώσεις η έννοια του «λαού» έλαβε μια διττή σημασία, σημαίνοντας ταυτόχρονα *δήμος* (η πολιτική κοινότητα) και *εθνότητα* (η κοινότητα με δεσμούς αίματος). Για αυτό τον λόγο, σε πολυ-εθνοτικά κράτη, η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας στάθηκε προβληματική: Ποιος είναι ο λαός; Σε ένα πολιτικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από έλλειψη εμπεδωμένων θεσμών εκτελεστικής εξουσίας, τα πάθη και οι απλοποιημένοι στόχοι υποχρεωτικά κυριαρχούν. «Λαϊκή κυριαρχία» κατέληξε να σημαίνει την εξουσιαστική εθνοτική ομάδα, που για να κυβερνήσει ως «ένα» θα πρέπει να καθάρισει τον οίκο της από τα ξένα στοιχεία, που «μολύνουν» την πατρική γη. Κάτι παρόμοιο συνέβη και σε υπερπόντιες κοινότητες λευκών εποίκων. Όσο δημοκρατικές και ισονομικές ήταν στο εσωτερικό τους, τόσο επιθετικές στάθηκαν με τους γηγενείς πληθυσμούς. Η έντονη πολιτιστική διαφορά ανάμεσα σε λευκούς και μη, στάθηκε υπεύθυνη για τον έντονο ρατσισμό, ακόμη ένα φαινόμενο συνδεδεμένο με την άνοδο της νεωτερικής δημοκρατίας. Η συνεισφορά του Mann στο θέμα της βίας που γέννησε η νεωτερικότητα έγκειται σε δύο σημεία. Πρώτον, τονίζει τις καταστροφικές συνέπειες που συνήθως έχει ένα εγχείρημα εκδημοκρατισμού που λαμβάνει χώρα σε μη θεσμοθετημένο, φιλελεύθερο, περιβάλλον. Δεύτερον, και σε συσχέτιση με το προηγούμενο έργο του, ότι η βιαιότητα των εθνοτικών εκκαθαρίσεων κλιμακώνεται ανάλογα με την επικινδυνότητα του διεθνούς περιβάλλοντος, και τους φόβους για πιθανό διαμελισμό των εθνικών εδαφών.

Ως τελευταία σκέψη, ας μείνουμε με τον αφορισμό ότι ευγενικές προθέσεις, η ατομική θεληματική δράση, η αναστοχαστικότητα, από μόνα τους, δεν αρκούν για την επίτευξη υψηλών στόχων, όπως η δημοκρατία. Ο δρόμος για την καλύτερευση του ανθρώπου δεν είναι μανιχαϊστικά διαιρεμένος σε καλό και σε κακό – κάθε πρόοδος εμπεριέχει και μια σκοτεινή διάσταση.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Boulding, Kenneth E., (1985), *The World As a Total System*. London: Sage.
- Chase-Dunn, Christopher, (1998), *Global Formation: Structures of the World-Economy*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Chase-Dunn, Christopher and Thomas D. Hall, (1997a), *Rise and Demise: The Comparative Study of World-Systems*. Boulder, CO.: Westview.
- Frank, Andre Gunder, (1978), *World Accumulation 1492-1789*, New York: Monthly Review Press.
- Hall, John, (1986), *Powers and Liberties – The Cause and the Consequences of the Rise of the West*, London: Penguin.
- Haushofer, K., (1927), *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*, Berlin.
- Hodgson Marshall, (1974), *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Chicago: Chicago University Press.
- Kennedy, Paul, (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage Books: New York.
- Mackinder J. Halford, (1902), *Britain and the British Seas*, London.
- Mahan, A. T., (1890), *The Influence of Sea Power upon History*, New York.
- Mann, Michael, (1986), *The Sources of Social Power, Vol. I*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael, (1993), *The Sources of Social Power, Vol. II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael, (2000), 'The Intended and unintended development of European social virtues' κεντρική ομιλία στο *Biannual Meeting of the International Society for the Study of European Ideas*, Bergen, Norway.
- Mann, Michael, (2003), *Incoherent Empire*, London: Verso.
- McEvedy, Collin, (1961), *The Penguin Atlas of Medieval History*, Middlesex.
- McNeill, William, (1963), *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago: University of Chicago Press. Ελληνική Έκδοση: McNeill, William (1973, 2006) *Η Άνοδος της Δύσης: Η Ιστορία της Πανανθρώπινης Κοινότητας*, Επιμέλεια και Πρόλογος: Μανούσος Μαραγκουδάκης, Εκδόσεις Παρασκήνιο: Αθήνα.
- McNeill, William, (1984), *The Pursuit of Power*, Chicago: University of Chicago Press.

Modelskey, George, (1983), *Long Term Cycles in World Politics*, London: Macmillan Press.

Moore, Barrington, (1967), *Social origins of Dictatorship and Democracy – Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, New York: Beacon Press.

Needham, Joseph, (1983), *Science and Civilization in China – Chemistry and the Chemical Revolution* (vol. 5), New York: Cambridge University Press,.

Paige Jeffrey, (1975), *Agrarian Revolutions: Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World*, New York, Free Press.

Ratzel, Friedrich, (1897), *Politische Geographie*, Berlin.

Scocpol, Theda, (1979), *States and Social Revolutions*, New York: Cambridge University Press.

Stinchcombe, Arthur, (1968), *Constructing Social Theories*. Chicago: University of Chicago Press.

Tilly, Charles, (1992), *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. London: Blackwell. Ελληνική Έκδοση (2006) *Πειθαναγκασμός, Κεφάλαιο, και Ευρωπαϊκά Κράτη*, Επιμέλεια, Πρόλογος, Μετάφραση: Μανούσος Μαραγκουδάκης, Εκδόσεις Κυρομάνος: Θεσσαλονίκη.

Parsons, Talcott, (1964), *The Social System*, New York: Macmillan US.

Wallerstein, Immanuel, (1974), *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press.